

GOLDSMITH OLIVÉR.

★

BUNYAN JÁNOS.

IRTA

MACAULAY T. B.

ANGOLBÓL FORDITOTTA

ASZALAY GYULA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1905.

FRÁNKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

GOLDSMITH OLIVÉR.

Goldsmith Olivér a tizennyolczadik század legkedveltebb angol íróinak egyike. Protestans és szász családból származott, mely régi időtől fogva volt már megtelepedve Irországbán, s mely a többi protestáns és szász családokkal egyetemben, sok üldöztetésnek, és félelemnek is vala kitéve, zavaros időkben a benszülött lakosságtól. Atyja Goldsmith Károly, Anna királyné korában az elphini püspöki iskolában végezte tanulmányait, hol is az iskolamester leánya iránt szerelemre gyúlván, elvette feleségül. Pappá lett s felszenteltetése után Pallas nevü helyen telepedett meg a longfordi grófságban, s itt tengődött keresményéből nejével, gyermekeivel együtt mint helyettes lelkész, egyúttal mint bérlő.

Goldsmith Olivér szintén Pallasban született 1728. év november havában. Akkori időben ez a hely gyakorlati tervekre nézve, majd csak olyan messziségre esett a munkás és fényes fővárostól, hol későbbi éveit tölté, mint valami felsőkanadai tisztás, vagy délázsiai juhlegelő

napjainkban. Sőt még ma is, ha egyik-másik rajongó a költő születési helyére leendő zarándoklásra adja fejét, utazása vége felé kénytelen gyalogolni. A falucska távol minden országúttól, félelmes síkság közepén fekszik, mely nedves időjárás alkalmával gyakran olyan, mint a tó. Az utcáira vetődő kocsi darabokra hull; s kopolyáiba, göböggyéibe a legjobb készületű kerekék is belevesznek.

Olivér még gyermek volt, midőn atyját egy Westmeath grófsági javadalomra nevezték ki, hol az évi jövedelem körülbelül 200 fontra rughatott. E szerint a család oda hagyta sivatagbeli hajlékát, s Lissoy község szomszédságába, élénk út melletti tágas lakba költözött. A fucska itt tanulta meg az abcét egy cselédleánytól, mígnem hét éves korában a falusi iskolába adták, hol valami vén őrmester tanította féfizetésért. Ez ugyan olvasás, írás, számoláson kívül egyéb oktatást nem adott, de annál kifogyhatatlanabb volt a mesékből: a szellemekről, boszorkányokról, tündérekéről, a nagy ír portyázó vezérekről, Baldearg O'Donnellről, vágató Hoganról, Peterborough és Stanhope tetteiről, Monjuich meglepetéséről és Brihuega dicsőséges végéről. Vallására nézve protestánsnak kellett lennie, de a benszülött törzshöz tartozott; írül nemcsak beszélt, hanem még rögzönzött ír versek faragásához is értett. — Olivér már kora ifjúságában szenvedélyes tisztelője volt, s

az maradt egész életén át az ír zenének, különösen Carolan darabjainak. kinek utolsó dalaiból hárfán hallott néhányat. Megjegyzendő, hogy Olivér, noha származására tiszta angol volt, s az uralkodó egyházhoz sokszoros szálak fűzték: sohase mutatta legkisebb jelét sem a lenéző ellenszenvnek, melyet ezen korban Írországbán az uralkodó kisebbség általános éreztetett az alattvaló többséggel. Éppen oly távol volt tőle, hogy kasztjabelie-i véleményében és elfogultságában osztozzék, annyival inkább, mert a Dicső, és Halhatatlan Emlékek előtte gyűlöletesek voltak; sőt III. György uralkodása alkalmával azt vitatta, hogy egyedül csak a száműzött uralkodó család visszahelyezése üdvözítheti az országot.

Goldsmith az öreg katona alsó rendű akadémiájából kilencz éves korában kikerülvén, több középiskolában megfordult, s a régi nyelvekből némi ismeretet szerzett. Élete nehezen volt boldog ebben az időben. Mint egy Knowleban készült bámulatra méltó arczképe mutatja, arcza durva, sőt csúf volt. A mellett himlőhelyes, még túlságosan is. Testalkata kicsiny, tagjai idomtalanok. Gyermeknek nem sok gyöngédséggel vannak testi foglalkozások iránt, s szegény Olivérnek nevetséges voltát, külsején kívül még furcsa együgyűsége, s holtáig el nem hagyott baklövésai is tetézték. Pajtásainak, tanítóinak célpontja volt; a játszón úgy mutogattak rá, mint ijesz-

tőre, az iskolában elvirgácsolták, mint tökfilkót. Mikor aztán híres emberré lett, a kik hajdan kiröhögték, összekoboztak emlékezetökből minden fiatal éveire vonatkozó eseményt, felújították a tőle eredt ötleteket, verseket, s bár ezeket annak idejében alig méltatták figyelemre, egy negyed század múlva mégis rájuk fogták, hogy már eleve jelezték a tehetséget, mely a *Wakefieldi Lelkészt*, s az *Elhagyott Falut* fogja teremteni.

Olivér tizenhét éves korában a dublini Trinity Collegebe lépett, mint jótéteményes diák. Jótéteményes diákok kosztért, tandjért nem fizettek semmit, szállásért is potomságot. Ennek fejében bizonyos szolgálati teendőket kellett végezniök, melyek alól csak sokára mentettek fel. Udvárt separtek, a gondnok asztalára: az ebédet felszolgálták, tányért váltottak, a testület előjáróinak sört töltöttek. Goldsmith többet magával egyik padlás-szobába volt szállásolva, s az ab'ak-táblákon még most is érdeklél lehet olvasni sajátkezűleg oda karczott nevét. Ilyen padlás-szobákból nála kisebb eszű emberek is akárhányszor léptek már gyapjúzsákra vagy püspöki székbe. De Goldsmith, mialatt e lealáztatást szenvedte, helyzete előnyeit sem becsülte meg. Tanulmányait elhanyagolta; vizsgálatain utolsó volt; a tanteremben elkövetett bohózkodásáért az osztály hátuljára vetették; egy rendőrön elkövetett csinyért keményen meg-

feddették s néhány vároői vig fiatal emberrel és leányzóval a kollégium padlásán rendezett bálért durva tanítója megvesszőzte.

Mialatt Goldsmith ocsmány nyomorban, és ocsmány korhelykedéssel szeszepotyálta el az időt Dublinban, atyja némi csekély örökség hátrahagyásával meghalt. A fiatal ember megnyervén a baccalaureusi rangot, elhagyta az egyetemet. Valameddig az a szegényes hajlék lett otthona neki is, hova özvegy anyja húzódott. De huszonegyedik évét taposta, s így ideje volt, hogy valamihez fogjon. És úgy látszott, hogy nevelésénél fogva egyébre se volt alkalmas, csak hogy rikító ruhákban kicsipje magát mint a szarka, kártyázzék, ír nótákat dalolgasson, fuvolázzék, nyáron horgászson, télen pedig kísértetekről mesélgessen a tűz mellett. Öt-hatféle foglalkozást is megpróbált, a nélkül, hogy sikere lett volna. Papi felavatásért folyamodott, de mikor a skárlát köntöst felölté, legott faképnél hagyta a püspöki palotát. Majd nevelő lett egy vagyonos családnál, de holmi játék miatti perpatvar következtében állását oda hagyta nem soká. Ekkor arra határozta, hogy kivándorol Amerikába. Rokonai teljes megalégedettséggel nézték, a mint egy jó lovon poroszkált Cork felé, zsebében harmincz fonttal. De hat hét múlva már egy gérhes gamán visszatért egy fillér nélkül, tudatva anyjával, hogy a hajó, melyen utazandó lett volna, kedvező szelet

kapott s míg ő egy kicsit másfelé mulatott, el-
 vitorlázott. Majd a jogtudományra szánta magát.
 Egyik jólelkű rokona megsegítette ötven fonttal.
 Goldsmith Dublinba ment a pénzzel, de itt egy
 játékházba becsalatra, elvesztette utolsó fityingjét
 is. Végre az orvosi pályára gondolt. Valami kis
 költséget gyűjtött is össze és huszonnégyszáz éves
 korában beállított Edinburghba. Edinburghban, —
 mint rendkívüli hallgató, — nyolcz hónapot
 töltött, s a vegytanból és természetrajzból némi
 felületes ismeretre tett szert. Innen Leydenbe
 ment, még mindig azzal a szándékkal, hogy
 orvos lesz. Azonban ezt a hírneves egyetemet
 is odahagyta; tehát már a harmadikat, melyen
 megfordult, úgy hogy huszonzét éves korában
 újra pálya nélkül állt, a lehető legfelületesebb
 orvosi ismeretekkel, és semmi egyébbel, csupán
 a rajtavalóval és fuvolájával. Még fuvolája
 bizonyult leghasznosabb barátjának. Beögyelegte
 vele gyalog Flandriát, Franciaországot és Sváj-
 czot, fuvolázva s tánczra penderítve a paraszt-
 ságot mindenütt, így szerevezve meg legtöbbször
 a vacsorát, meg valami fekhelyet. Olaszországot is
 bekóborolta; s bár játéka az olaszoknak nem tet-
 szett, mégis megélősködött az alamizsnán, melyhez
 a kolostorok kapuin jutott. Azonban jegyezzük
 meg, hogy ebből az időből elősorolt élményeit
 nagyon óvatosan kell fogadni, mert a szoros
 igazmondás soha sem tartozott erényei közé;
 már pedig a ki beszédjében rendszeren nem szava-

hihető, az utazásainak elbeszélésében még rendesebben szavahihetlenebb. Valóban Goldsmith oly keveset adott az igazságra, hogy nyomtatásban állította, hogy egy Voltaire és Fontenelle közötti nagyon érdekes beszélgetésnek tanuja volt Párisban, holott Voltaire azon egész idő alatt, melyet Goldsmith a continensen töltött, sohasem volt közelebb száz mérföldnél Párishoz.

1756-ban vándorunk visszaérkezett Doverba, pénz, barát és foglalkozás nélkül. Mert bár a páduai egyetemen, — ha ugvan ingatag állításának hitelt adhatunk, — doktori czímet nyert, ebből az állásból nem volt semmi haszna sem. Angliában még fuvolája is kelletlen volt; itt nem voltak kolostorok; s a kétségbeesett eszközöknek egész sorához volt kénytelen folyamodni, hogy megélhessen. Kóbor színész lett; de arcza s alakja miatt a legalpáríbb színpad deszkáira sem volt alkalmas. Majd gyógyszereket törögetett, s tüvegcséivel úgy csapongott elébb-tovább könyörületes vegyészek nyakán Londonban Koldus csorda közé ögyeledett, melynek fészke Axe Yard volt. Egy ideig iskolaszolga volt, azonban helyzetét oly nyomorúságosnak és alárendeltnek találta, hogy a könyvárusi lótó-futóságot is elébbvaló kenyérkeresetnek tartotta. De ez uj iga csakhamar a réginél is keservesebbnek bizonyult, s örült, hogy iskolaszolga lehetett újra. Majd a Keletindiai Társaság szolgálatában

kapott orvosi alkalmazást, míg nem hirtelenséggel innen is elbocsátották. Miért bocsátották el, nem tudjuk. Erről a tárgyról sohasem szeretett beszélni. Valószínűleg nem volt képes betölteni hivatalát. Ekkor vizsgálatra jelentkezett a sebészen, hogy hajó-kórházi segéd lehessen. S még erre az alacsony állásra sem találták alkalmasnak. Időközben az iskolamester is meghalt, kit egy kis ételmaradékért, meg egy harmadrész ágyért szolgáltattott. Így hát nem maradt egyéb hátra, mint a legalantasabb irodalmi rabiga alá visszatérni. Padlás-szobát bérelt nyomorúságos udvarban, hova a Fleet-Ditch partjáról kellett felmászni szédületes téglahágcsón, úgynevezett Nyaktörő Lépcsőn. Udvar, feljáró, azóta rég elpusztult, de idős londoniak ma is jól emlékeznek mind a kettőre. Itt huzódott meg harmincz éves korában a szerencsétlen kalandor, hogy tüssödjék, mint a gályarab.

A következő hat év alatt számos dolgozatot bocsátott Goldsmith sajtó alá; ezek részben fenmaradtak, részben elpusztultak. Szemlék, folyóiratok, hírlapok számára írogatott cikkeket. A Szent-Pál temető szegletén létezett, akkor igen nevezetes bolt kirakatában gyermekkönyvek jelentek meg tőle aranyos kötésben, iszonyatos fametszetekkel ékesítve. *An Inquiry into the State of Polite Learning in Europe* című nem sok, vagy tán semmi értékű műve két kiadást

is ért; míg a *Life of Beau Nash* jóllehet inkább megérdemelte volna, csak egyet. Másik felületes, hibás, de nagyon élvezetes munkája *Anglia története*, egy nemes embernek fiához intézett levelei alakjában jelent meg; továbbá másik igen eleven és mulattató műve: *Sketches of London Society* szintén egy chinai utazónak barátaihoz intézett levelei alakjában. Mindezek az iratok névtelenek voltak, de nagyobbára tudva volt, hogy Goldsmithéi. Ekközben a könyv-árusok előtti tekintélye, — kikért annyit saslódott, — fokról fokra emelkedett. Való, hogy hatásos, népszerű író volt. Pontos kutatásra vagy komoly vizsgálódásra azonban sem természeténél, sem neveltetésénél fogva nem volt kellő képessége. Semmit sem tudott tökéletesen; olvasottsága felületes volt, s a mit olvasott, arról sohasem gondolkodott elég mélyen. Sokat megért a világon, de abból vajmi keveset jegyzett vagy tartott meg magának, legfeljebb ha valami groteszk esetet vagy jellemet, a mi képzeletét történetesen megragadta. Azonban mind a mellett, hogy eszmeköre nagyon szűk volt: tárgyait csodálatra méltó hatással tudta feldolgozni. Akárhány nagyobb író volt nála, de kellemesség tekintetében hozzá hasonlítható talán egy sem. Irálya mindenkor világos, és könnyed; a mellett alkalomszerű, elmés és erőteljes. Elbeszélése mindig mulattató, leírása mindig festői, humora gazdag, jókedvű, s ha a

sor úgy hozta, még se ment bizonyos szeretetre méltó busongó szinezettől. Akármiről írt, legyen komoly vagy mulatságos dologról, mindnek volt valami természetes kelleme, és zománcza, a mit alig lehetett volna feltenni olyan emberről, a ki tolvajok és koldusok, örömlányok és paprikajancsik között, s azokban a szennyes bünbarlangokban töltötte élete javát, mik a nagy városok gyalázata.

Hírnevének fokozatos emelkedésével ismeret-séggköre is bővült. Bemutatták Johnsonnak, kit akkor a legelső élő angol írónak tartottak, Reynoldsnak, az első angol festőnek és Burkenek, ki még ugyan nem volt tagja a parlamentnek, de már feltűnt iratai- s beszédbeli ékes-szólásával. Ezekkel a kitűnő férfiakkal lépett benső viszonyba Goldsmith. 1763-ban már egyike volt azon eredetileg kilencz tagból állott híres baráti körnek, melyet olykor olykor Irodalmi Clubnak is neveztek, de mely czím ellen az mindig tiltakozott s a mely csupán az egyszerű Club elnevezésben találta dicsőségét.

Ekközben Goldsmith oda hagyta a Nyaktörő Lépcső feletti nyomorúlt szállást, hogy a műveltebb Inn of Court környékén béreljen lakást magának. Hanem azért azután is akárhányszor jutott szánalmas helyzetbe. Az 1764. év végén házi asszonyának már oly régóta tartozott, hogy az egy szép reggelen a sheriff előtt beperelte. Az adós ijedtében Johnsonhoz fordult; és John-

son, mint mindig, barátilag, — bár sokszor durván, — most is küldött neki egy guineát, ígérve, hogy maga is jön rögtön. Jött is, de a guinea már fel volt váltva, Goldsmith pedig egy üveg Madeira mellett évelődött háziasszonyával. Johnson bedugta az üveget s felkérte barátját, gondolkozzék higgadtan, hogy lehetne pénzre szert tenni. Goldsmith azt felelte, hogy egy elbeszélése van nyomda alá készen. Johnson megtekintette a kéziratot, látta hogy nem rossz, kiadóhoz vitte s 60 fontért eladván, a pénzzel visszatért. Az adósságot kifizették s a sheriff hivatalból távoztak. Goldsmith egyik monda szerint éles szemrehányást tett a bánásmódért háziasszonyának, mások szerint pedig nem hagyott neki békét, míg el nem ment vele punchozni. Lehet, hogy mind a kettő igaz. Az elbeszélés pedig, mely így lépett nyilvánosság elé, a *Wakefieldi Lelkész* volt.

Még előbb, hogy a *Wakefieldi Lelkész* nyomtatásban megjelent, Goldsmith irodalmi életében nagy fordulót állott be. 1764 karácsony hetében közzé tette *Vándor* című költeményét. Ez volt első műve, mely neve alatt jelent meg, s ez egyszerre a legitimált angol remekírók sorába emelte. Legjelesebb bírálók nyilatkozata szerint a *Dunciad* negyedik könyve óta ennél szebb költemény nem jelent meg. A *Vándor* első tekintetre elüt Goldsmith többi műveitől. Mert nála általában a tervezet rossz, a kidolgozás

jó. Ellenben a *Vándor*-ban a kidolgozás, bár sok dicséretet érdemel, jóval alantabb áll a mű eszméjénél. Nincs bölcselmi költemény, se régi, sem új, mely alapgondolatában oly fenkölt, egyszersmind oly egyszerű volna. Az angol vándor valahol az alpesek között leül a kősziklára; épen elötte a pont, hol három nagy ország határa összejön; letekint a végetlen láthatárra, visszagondol hosszú zarándoklására, felidézi emlékében a vidék, éghajlat, kormányzás, vallás s nemzeti jellemnek általa megfigyelt különféle változatait, s végtére arra az eredményre jut, — helyesen vagy helytelenül, — hogy boldogságunk keveset függ politikai intézményektől, hanem sokkal inkább saját lelkületünk alkatától és fegyelmezettségétől.

A *Vándor* negyedik kiadása még a könyv-árusok asztalán feküdt, midőn a *Wakefieldi Lelkész* megjelent s rohamosan oly népszerűséget vívott ki, mely egész napjainkig megmaradt s valószínűleg meg is fog maradni mindaddig, míg nyelvünk élni fog. Meséje elvitázhatatlanul egyike a lehető legrosszabb alkotásoknak. Nemcsak azért, mivel nélküli a valószínűséget, melynek egy közönséges angol ember élettörténete elbeszélésében meg kell lennie, hanem mivel az egyöntetűség sincs meg benne, melynek pedig még a boszorkányok, óriásokról és tündérekről szóló legvadabb költeményben is helyt kell foglalnia. Míg a bekezdő

fejezetekben egy pásztori költemény teljes bája nyilvánul, addig az egész teljes vígjátéki élénkséggel hat ránk. Mózes és szemüvegei, a lelkész és monogamista elvei, a szédelgő és kosmogoniája, a squire, a mint Aristotelesből bizonyítja, hogy a rokon fogalmak rokonosúlvák, Olivia előkészületeivel a bujálkodó kéjencz megkerítésére, s a mint e nehéz feladatot a Robinson Crusoe és Péntek közötti vitából tanulmányozza, az előkelő úrhölgyek Sir Tomkyn botrányos szerelmi kalandjaival s dr. Burdoek verselményeivel, végre Mr. Burchell a maga «Lárifári»-jaival annyi sok ártatlan derűltségre gerjesztenek, hogy ahhoz foghatót ily kevés lapon összezsúfolt dolgok még sohasem gyakoroltak. Az elbeszélés utolsó része azonban nem méltó az elsőhöz. A mint a megoldáshoz közeledünk, folyton vastagabb és vastagabb képtelenséggel találkozunk s a humor felcsillanása is mind jobban-jobban ritkul.

Goldsmithet beszélyírói sikere arra bátorítja, hogy mint drámaíró is szerencsét próbáljon. Azonban *Goodnatured Man* című darabja még annál is rosszabb sorsot ért, mint a milyent megérdemelt. Miután Garrick a Drury Laneben való színrehozatalát megtagadta, a Covent Gardenben adatott elő 1768-ban, de hideg fogadtatásra talált. Ennek fejében a szerző az estveli jövedelemből s a kiadói jog eladásából mégis nem kevesebbel, mint 500 fonttal kárpótoltá

magát, vagyis ötször annyit kapott, mint a *Vándor-ért* s a *Wakefieldi Lelkész-ért* együtt. A *Goodnatured Man*-ben a bonyodalom megszerkesztése, mint Goldsmithnek majdnem valamennyi darabjában, nagyon rossz. De vannak helyek, melyek szerfelett neveltetők, sőt sokkal neveltetőbbek, mintsem akkortájt a városias ízlésnek tetszettek. Másik szenteskedő, ízetlen darabja a *False Delicacy* azonban már a szó szoros értelmében határtalan csődületet idézett elő. Érzelgősség volt a divat mindenben. Néhány év alatt vígjátékok mellett több könnyet hullattak, mint tragédiák mellett s a tréfás szót, mely komoly mosolygásnál többre is tudta indítani a hallgatóságot, megvetették mint póriast. Ily körülmények között nem lehet csodálni, ha a *Goodnatured Man* legjobb jelenetét, a hol Miss Richland kedvesét a hivatalos ruhába öltözött várnagy s kísérete előtt találja, irgalmatlanul kifütyölték s a következő estve már ki kellett hagyni.

Az *Elhagyatott Falu* 1770-ben jelent meg. E híres költemény, pusztán nyelvezetét és verselését tekintve, teljesen hasonló a *Vándor*-hoz, ha ugyan felül nem mulja; sok olvasó, kik, mint Bayes a *Rehearsal*-ban, azt tartják, hogy egyedül az a mese ér valamit, mely szép dolgokat mond el, — elébe is teszi annak. Azonban élesebb ítéletű bírálók, bár a részletek szépségétől el vannak bájolva, megütköznek

egy menthetetlen hibáján, mely az egészet áthatja. A hiba, melyre célzunk, nem a nemzetgazdától annyit gáncsolt vagyoni és fényüzési elmélet. — Ez bizonyára téves, de azért a költemény, úgy tekintve azt, mint tisztán költeményt, még nem szükségképen rossz. Hisz a legszebb latin költemény, — mely különben minden nyelven írottak közt a legszebb tanköltemény, — a legeggyűbb és a leghaszontalanabb természet s erkölcsbölcséleti rendszerek védelmére íratott. A költőnek könnyen meg lehet bocsátani, ha okoskodása rossz, de sohasem lehet megbocsátani, ha rosszul ír meg valamit, ha a világ megfigyelésében, mely között él, olyan gondatlan, hogy alakjai az eredetiekhez nem hasonlítanak, s miket a való élet képmásaiként ábrázol elénkbe, nem egyebek, mint a dolognak oly szörnyűséges tákolatjai, melyek sohasem léteztek, vagy együttesen sohasem is létezhetek. Avagy mit gondolnánk a festőről, ki összevegyítené egy tájképen augusztus és január hónapokat? Ki aratási jeleneten befagyott folyót mutatna be? Elegendő mentség volna ilyen festményről azt mondani: hogy minden részlete kitűnően van színezve? Hogy a zöld növényzet, a gyümölcsessel rakott almafák, a sárga kékével czammogó szekerek s a homlokukat törülgető napbarnított aratók nagyon szépek? Hogy a jég, meg a csúszkáló gyermekek is nagyon szépek? Ilyen festményhez hasonlít az *Elhagyatott Falu*

épen. Össze nem illő részekből van alkotva. A falu boldog napjaiban igazi angol falu. Romjainban ír falu. A jólét és nyomor, melyet Goldsmith szorosán összeilleszt, két különböző országnak s két különböző fokú társadalmi fejlődésnek felel meg. Bizonyára nem látott sziget-hazájában olyan falusi paradicsomot, olyan bővelkedő, elégedett és nyugodalmas helyet, mint *Auburn*, de bizonyára Angolországban sem látta soha, hogy egy ilyen paradicsomnak összes lakossága egyszer csak egy szép reggelen otthonjából kikergetve, csapatostul legyen kénytelen vándorolni Amerikába. S ha lehet is, hogy látott olyan falucskát Kentben, emilyen kiüzetést Munsterben, de midőn a kettőt összefoglalta, olyat alkotott, melyet nem látott s a föld kerekiségén nem is fog látni sohasem.

177.-ban másik darabbal, a *She Stoops to Conquer*rel próbált szerencsét a Covent Gardenben Goldsmith. Az igazgató csak nagy nehézséggel volt rávehető a darab színrehozatalára. Az érzelgős vígjáték volt uralkodó folyton s Goldsmith vígjátékai nem voltak érzelgősek. A *Goodnatured Man*nek is tréfás voltáért nem volt sikere, holott a benne létező víg elem még mérsekelt a *She Stoops to Conquer* gazdag komikumához képest, mely valójában nem egyéb, mint páratlan öt felvonásos bohózat. Azonban a lángelme ez alkalommal diadalmat ült. Földszint, páholy, karzat szakadatlan hahotázott.

Ha egy vakbúzgó Kelly vagy Cumberland imádó pisszenni vagy mukkanni mert, tüstént egyhangú «ki vele», «ki kell lökni» kiabálással némitották el. És az ezen estve kimondott ítéletet azóta már két emberöltő hagyta helybe.

Goldsmith az *Elhagyatott Falu* s a *She Stoops to Conquer* írása közben több fajta művön is dolgozott; és pedig oly műveken, melyek után kevés hírnevet, de annál több jövedelmet hozott. Iskolai használatra összeállította Róma történetét s kapott érte 300 fontot; Angolország történetét, kapott érte 600 fontot; Görögország történetét, kapott érte 250 fontot; s végre egy természetrajzért 800 guineában egyezett meg a kiadókkal. Mind e műveket a nélkül írta, hogy csak egy cseppet is buvárkodott volna kivá'asztotta egyszerűen a tárgyat, meg rövidítette s az ország-világ előtt ismeretes könyvekben foglalt dolgokat, mik különben fiúcskák és leánykák számára nagyon tömörek és szárazak lettek volna, a maga világos, tiszta és folyékony nyelvén átdolgozta. Mivel pedig alaposan semmit sem tudott, csodálatos baklövéseket követett el. Így p. o. Angolország történetében Nasebyről azt mondja, hogy Yorkshireben van, s ezt a tévedést még az új kiadásban sem igazította ki. Görögország történetében is kicsinybe mult, hogy egy Nagy Sándor és Montezuma közötti ütközet megemlézésébe be nem ugrasztották. *Animated*

*Nature*jében pedig hittel és teljes komolysággal beszél össze mindenféle sületlen hazugságot, a mit csak utazók könyvében óriás patagónokról, szónokolgató majmokról s egész társalgást ismételő fülemilékről olvasott. «Ha tehénből lovat faraghat — mond Johnson — addig terjed állattani tudománya». Mily kevés képzettséggel bírt Goldsmith természettani dolgok írására, két adoma eléggé megvilágítja. Egy alkalommal tagadta, hogy a nap nagyobb az északi, mint a déli pályakörben. Hiába volt minden hivatkozás Maupertuisre. «Maupertuis! — csattant fel — jobban tudom én azt, mint Maupertuis.» Máskor meg saját érzékeinek tanúsága ellenére vitatta, nem is makacsul, hanem méreggel, hogy felső állkapcsa mozgásával rágja az ételt.

Minden tudatlansága mellett is, kevés író volt valaha, ki a tudomány fáradságos utjához könnyebbé és kellemesebbé tudta volna tenni az első lépéseket. *Compilatiói* messze kiválnak a közönséges könyvesinálók *compilatiói* közül. A kiválasztás és tömörítés művészetében nagy, talán utolérhetetlen mester volt. Ebben a tekintetben Rómáról és Angolországról írott történeti munkái, még inkább történelmi rövid kivonatai felette megérdemlik a tanulmányozást. Általában véve mi sem birhat kevesebb vonzerővel, mint a kivonat; de Goldsmith kivonatai, s épen a legrövidebbek, annyira élvezet-

tesek, hogy olvasgatásuk érzelmes gyermekekre nézve nem is munka, hanem gyönyörűség.

Ezek után azt lehetne gondolni, hogy Goldsmith szerencsés emberré lett. Kényelmes élet nyílt számára; sőt olyan emberre nézve, ki mint ő, annyiszor hált félszerekben, hajórakományokon, fényűző is. Hirneve nagy volt, s folytonosan emelkedő. A királyság legműveltebb körében forgott, abban a körben, hol sem talentum, sem képzettség nem hiányzott, s hol a társalgás művészetét fényes sikerrel gyakorolták. Csodálatosabb beszédű, s különbözőbb irányú négy ember talán sohasem is volt úgy együtt, mint Johnson, Burke, Beauclerk és Garrick. És Goldsmith bizalmas lábon állott mind a négygyel. Hirnevökre, mint beszélőkére lelkéből vágyott, bár ennél becsvágy sohasem volt szerencsétlenebb. Mert sajátságos, hogy ez az ember, ki oly világosan, oly elevenséggel és kellemmel irt, társas érintkezésében csupa üres, lármás, baklövő, fecsegő volt. Ebben a tekintetben a valóság megdöbbenő. Goldsmithnek nyilvánosságra jutott művei és bárgyú beszédje között a különbség oly rendkívüli volt, hogy Walpole Horace ihletett hülyének festi. «Noll — mond Garrick — úgy irt, mint egy angyal, s úgy beszélt, mint akár egy fajankó.» — Chamier meg azt jegyzi meg, hogy nagy ügygyel-bajjal hitethette el magával az ember, hogy ez a bolondos fecsegő írhatta csakugyan a *Vándort*. Sőt még

Boswell is képes volt fitymáló szájalommal elmondani, hogy nagyon jóízűen hallgatta a becsületes Goldsmith hosszadalmasságát. «Igen, sír, de neki nem kellene olyan hosszadalmasnak lenni,» — felelt rá Johnson. Az emberi elme többféle, mint a folyó. Vannak átlátszó, gyöngyöző folyók, miknek árából inni élvezet. Ilyen folyókhoz lehet hasonlítani a Burke, Johnson-féle szellemeket. De vannak folyók, miknek vize első merítésre zavaros, csömörletes, s csak akkor válik kristálytisztaságúvá és élvezhetővé, ha állni hagyjuk, míg iszapját lerakhatja. Ilyen folyók a Goldsmith-fajta szellemek. Bármi tárgyra vonatkozott első gondolatja, az zavaros. Szinte képtelenség volt; de egy kis idő múlva már megtisztult. És ha irt, ezt az időt megnyerte, s olvasói úgy itélték meg mint lángészt; hanem mikor beszélt, olyan badarságot fecsegett összevissza, hogy hallgatóinak csak nevetségtárgyául szolgált. Társalgásbeli alantasságára betűségig érzékeny volt; minden hiba fájón érintette: mégsem volt elegendő belátása és önuralma, hogy vigyázzon nyelvére. Állati ösztöne és gyarlósága mindig olyasmire sarkalta, miről tudta, hogy beletörik a fejszéje. Minden kísérlet után észre vette, hogy elszólta magát; majd megette a szégyen és a méreg, de a másik percben már megint olyat tett.

Társai, úgy látszik, gyöngéden bántak vele,

de nem tekintve iratai iránti nagybecsülésöket, szivességök nem volt ment bizonyos megvételstől. — Igaz, hogy jellemében sok szeretni való, de annál kevesebb tisztelni való volt. Lágyszivű volt egész a gyengeségig s olyan jólelkű, hogy az igazságról teljesen megfeledkezett. Sértések megbocsátására készséges, mondhatni kecségetett azokra. Koldusok irányában bőkezű, elannyira, hogy szabójának, mészárosának semmit sem juttatott. Hiú, érzéki, léha, pazar, meggondolatlan volt. Sötétebb árnyalatu bűnök közül egyet rónak vétkéül: az irigységet. Azonban legkisebb okunk sincs hinni, hogy ez a rossz szenvedély, bár némelykor dúlt-fült benne, s boszús kitörésekre ragadta, — valaha csak egy vetélytárs becsülete elleni gonosz mesterkedésre is készítette volna. A dolog valószínűleg úgy áll, hogy nem volt irigyebb másnál, csak kevésbé okos. A mit érzett, kimondotta. Azokat az apró féltékenykedéseket, mik irók között közönségesek, de melyeket a világfi jobbara eltitkol: Goldsmith gyermekhez illő együgyűséggel vallotta be. Mikor irigység bántotta, a helyett, hogy közönyös séget szenvedgett, vagy bágyadt dicsérettel elütötte, avagy ravasz és titkos támadást forralt volna, fűnek-fának kibeszélte, hogy irigykedik. «Ne, ne beszéljen kérem így Johnsonról — mondá Boswellnek, — felháborítja vele a véretem». — Steevens György, vagy Cumberland már sokkal ravaszabb ember

volt, hogy sem ilyet mondott volna. Ezek dicséretét hangoztatták volna az illetőnek, a kire irigykedtek, és azután névtelenül kigúnyoló közleményeket küldtek volna a hirlapokba. Mind az, a mi jó vagy rossz volt Goldsmith jellemében, tökéletes kezességet nyújtott barátainak, hogy sohasem tudna elkövetni ilyen aljasságot. Sem elég rossz szíve, sem elég belátó agya nem volt hozzá, hogy olyan gazságba ártsa magát, mihez fufang, vagy képmutatás kellett.

Goldsmithet egyszer-másszor úgy tüntetik fel, mint oly lángelmét, kivel a világ kegyetlenül bánt, s kinek a bajokkal való küzdelem volt a sorsa, míg nem szíve megszakadt. Semmi sem áll távolabb az igazságtól, mint ez a kép. Mert igaz, hogy sok keserves nyomoruságon ment keresztül, míg valami figyelembe vehetőt alkotott az irodalomban, de attól a perctől kezdve, midőn neve a *Vándor* czimlapján megjelent, a sok nyomoruságért senkinek, csak egyedül önmagának tehet szemrehányást. Átlagos évi jövedelme az utolsó hét esztendőben biztosan felment 400 fontra. 400 font évi jövedelem pedig akkor tájt legalább is volt annyi, mint ma 800. Egy magános embert, ki a Templeben lakott, akkoriban 400 font évi jövedelemmel gazdag embernek lehetett mondani. Azok közül az előkelő családbeli fiatal gentlemanek közül, kik ott a jogtudományt hallgatták, tiz közül egynek sem volt annyija. De rakták volna egybe

mind azt a kincset, mit Lord Clive hozott Bengálból, és Sir Dundas Lőrinc Németországból, az se lett volna elég Goldsmithnek. Mindig kétannyit költött, mint a menyije volt. Finom ruhát viselt, gazdag ebédeket rendezett, vásárolható szépségeknek udvarolt. Szívének, és nem eszének dicséretére legyen mondva, ha tárczájában egy, öt, tiz, vagy annyi, a mennyi guinea volt, az a balsorsban lévő szavára mindig készen állt, igaznak, csulónak egyaránt. Mind a mellett pazarlását sem nem öltözködés, sem nem dáridók, sem nem különféle szerelmeskedés és jótékonykodás okozták, hanem az, hogy gyermekségétől fogva játékos volt; s hozzá egyike a legszenvedélyesebb és legügyetlenebb játékosoknak. Addig, a meddig, ideiglenes eszközökkel, elodázta a kikerülhetetlen tönkrejutást. Könyvárusoktól vett fel előleget, művek irásával kecségtetve őket, melyekhez hozzá sem fogott. De végre ez a segélyforrás is kiapadt. Már többel tartozott 2000 fontnál, úgy hogy semmi reménye se volt a zavarból való kibontakozásra. Hozzá szelleme is, egészsége is tönkre ment. Ideglázba esett, s azt hitte, hogy azt maga is gyógyíthatja. Mily szerencse lett volna rá, ha maga is oly elfogulatlanúl ítélte volna meg orvosi szakértelmét, mint más. Mert mindamellett, hogy Páduában állítása szerint orvosi képesítést nyert, egy beteget sem tudott fogni. — Nem folytatok orvosi gyakorlatot —

mondá egy alkalommal — elvül tűztem ki, hogy csak barátaim számára rendelek. — «Kérem, kedves doktor — veté vissza Beauclerk, — változtassa meg elvét, s rendeljen csak ellenségeinek.» Azonban Goldsmith e jeles tanács ellenére mégis maga kuruzsolta magát. A kezelés súlyosbította a betegséget. Ekkor a beteg embert rávették, hivasson valóságos orvost. Azok egyideig valóban azt hitték, hogy orvosolták a bajt. De a gyengeség és nyughatatlanság nem szűnt meg. Aludni nem tudott. Étvágya nem volt. «Ön rosszabbul van — mondá egyik kezelő orvosa, — mint a hogy ily fokú láz mellett lennie kellene. — Nyugodt lelkileg?» — «Nem, oh nem!» voltak Goldsmith Olivér utolsó feljegyzett szavai. Goldsmith 1774. ápril 3-án negyvenhat éves korában halt meg. Hamvait a Temple sirkertjében tették nyugalomra, de a helyet nem jelelték meg felirattal, s az azóta feledésbe ment. Koporsóját Burke és Reynolds kísérte. Ez a két nagy ember igaz gyászolója volt Burke, midőn Goldsmith haláláról értesült, könnyzáporban tört ki, Reynoldsot pedig annyira meghatotta a hír, hogy egész napra félre dobta ecsetjét és pallettáját.

Goldsmith halála után csakhamar egy kis költemény látott világot, mely két híres barátjának nevét az övével mindaddig össze fogja tartani, míg nyelvünk fenmarad. Volt már említve, hogy mennyi maró gunyt kellett Goldsmithnek vad, sületlen beszédje miatt kiállnia.

Halála előtt nem sokkal elégtételt kívántak tőle. Ő bölcsen tollába helyezte bizalmát, s ezzel a fegyverrel meg is mutatta, hogy valamennyi támadóval szemben méltó ellenfél. — Goldsmith egy kis tájékozta'tóban csodálatos könnyedséggel és eleven tollal kilencz vagy tiz benső barátja jellemét is lerajzolta, s bár a művecske nem nyert utólagos simítást tőle: mindenha úgy kell tekinteni, mint remekművet. Azonban lehetetlen nem kívánni, bár maradt volna ki e diszes csoportból négy vagy öt jellemrajz, melynek az utókorra semmi érdeke nincs, s foglalta volna el helyét Johnsonnak és Gibbonnak oly sikerült és élénk rajza, mint a Burke-é és Garrické.

Goldsmithet néhány barátja és csodálója disz- emlékkel tisztelte meg a westminsteri apátságban. Nollekens volt a szobrász, a feliratot pedig Johnson készítette. Sajnos nagyon, hogy barátjáról Johnson ennél maradandóbb és értékesebb emléket is nem hagyott az utókornak. Goldsmith élete megbecsülhetetlen kiegészítéstül szolgált volna a *Költők Életéhez*. Iratait senki sem becsülte volna meg méltóbban Johnsonnál, mert senki sincs, ki jobban ismerte volna jellemét, szokását; senki, ki illetékesebb lett volna igazabban, és szellemesebben megörökíteni ezt a különös lelkületet, melyben akkora tehetségek akkora gyengeségekkel voltak párosulva. De hát a költők sora, kiknek munkáihoz Johnson a

kiadóktól bevezető sorok írására kéretett fel, Lyttletonnal, ki 1773-ban halt meg, bezárult. — A sorozat, úgy látszik, azzal a világos szándékkal fejeztetett be itt, hogy kimaradjon abból a férfiu, kinek arczképe legalkalmasabb lett volna a sorrend bezárására. Mindamellett Goldsmithnek szerencséje volt életrajzíróival. Életét néhány év alatt megírták Mr. Prior, Mr. Washington Irving és Mr. Forster. Mr. Priornak szorgalma érdemel nagy dicséretet; Mr. Washington Irvingnek irálya kellemes nagyon; azonban igazság szerint legmagasabb polczra Mr. Forster kiváló érdekü munkáját kell helyezni.

BUNYAN JÁNOS.

I.

Bunyan János, az angolok legnépszerűbb valóságos írója, Elstowban született, körülbelül egy mérföldnyire Bedfordtól, az 1628-ik esztendőben. Azt mondják, hogy származására nézve üstfoltozó volt. Az üstfoltozók abban az időben örökletes kasztot alkottak, s nem valami nagy becsületek voltak. Kóborgó, tolvaj emberek lévén általában, akárhányszor összetévesztették a cigányokkal, kikhez csakugyan nagyon hasonlítottak. Bunyan atyja tekintélyesebb volt több törzsebelieinél; állandó lakhelye volt s fiát már a falusi iskolába járathatta, hol olvasni, írni tanult.

János gyermekévei abba az időbe estek, midőn a puritán szellem teljes virágzását élte Angliában; és ez a szellem sehol sem gyakorolt több befolyást, mint épen Bedfordshirben. Nem lehet hát csodálni, ha az ifjút, kit a természet oly hatalmas képzelő tehetséggel és érzékenységgel ruházott fel, hogy egész betegje lett, már

korán vallásos rémkedések fogták elő. Még tíz éves sem volt, már lélekmaradás és kétségbeesés vetett véget játéknak s álmából kísértetbe csábító ördögök riasztgatták fel. A mint nőtt, lelki harczai is hevesebbekké lőnek. Különös, hogy az erős nyelvezet, melyen ezeket leírja, mennyire félrevezette Mr. Southeyn kívül mindegyik életrajzíróját. Sokáig szokás volt ájtatos íróknál úgy hivatkozni Bunyanra, mint az isteni kegyelem természetfeletti hatalmának példájára, mely az emberi lelket a gonoszság legmélyéről is kiszabadítja. Egyik könyv hirhedt kicsapongónak, másik tűzről kihányt üszöknek nevezi. Mr. Ivimey, a baptisták történetében «elvetemedett Bunyan, elstowi gonosz üstfoltozó» névvel illeti. Mr. Ryland pedig, — egykor nagyhirű ember a dissenterek között, — következő rhapsodiában tör ki: «Sem józan eszű, sem becsületes ember nem tagadhatja, hogy Bunyan oly kiánult istentagadó, mihaszna megvetni való hitetlen, Isten és erény elleni silány lázadó, közönséges feslett életű, lélek-megvető, lélek-gyilkoló, lélek-megrontó, elgondolhatatlan semmirevaló ember volt, milyen csak a föld színén létezhetett. És most, örök ámulásotokra, oh egek, s örök csodátokra, oh föld és pokol, íme ez az ember, az irgalmasság csodája, a bölcsesség, jóság, kegyesség, igazság és szeretet tüköre lett.» Egyébiránt ha valaki fáradságot vesz kifürkészni a dolog mibenlétét,

át fogja látni, hogy ezeket a jó embereket, kik így írtak, a kifejezés módja ejtette tévedésbe, mit pedig nekik mint kortársaknak, kik effélett hallhattak is, használtak is, helyesebben kell vala értelmezniök. Mert nem igen lehet nagyobb tévedés, mint erőteljes kifakadásokból, a hogy áhítatos ember sok nagy bűnén kesereg, arra vonni következtetést, hogy tehát már ő rosszabb is volt életében felebarátainál. Hány kitűnő emberrel megesik, holott erkölcsi jellemök, gyermekségöktől aggkorukig ment maradt ember-társaik előtt a legparányibb folttól is, hogy emlékirataikban, naplóikban — s kétségkívül őszinteségből — oly kiméletlen elnevezéssel élnek magok ellen, akárcsak Titus Oatesről vagy Mrs. Brownriggről volna szó. Már az pedig bizonyos, hogy Bunyant tizennyolczéves korában, a zord puritán körökön kívül, mindenütt furcsa, komoly, de ártatlan fiatal embernek tartották. Különben mint valamennyi töredelmes bűnbánót, őt is jellemzi az, hogy bár általánosságban a legrosszabb embernek vallja magát, fellobban és erélyes önvédelemre kel, valahányszor különösen megnevezett váddal illetik. Igaz, elismeri, hogy nem tartá féken élveinek zaboláját; hogy gyönyörrel merült minden isteni törvénnyel ellenkező vétekbe, hogy mindenféle vásott dologban ő volt az elstowi fiatalság kolomposa; de mikor rosszakarói kicsapongó bujálkodással vádolták, Istent és angyalait hívta

fel tisztasága tanubizonyságául. Nincs nő, úgy-
mond, sem égen, sem földön, sem pokolban,
ki vádolhatná, hogy valaha csak egyhez is ille-
delnetlenül közeledett volna. Nem csak neje
íránt volt szigorú hűséggel, hanem házassága
előtt még tiszta szeplőtelenységét is megőrizte.
Hogy iszákos életű lett volna, sem önvallomá-
saiból, sem elleneinek mendemondáiból ki nem
tűnik. Egy rossz szokás rögzött csak meg nála:
a káromkodás; bár azt mondja, hogy egyetlen
dorgálással ebből is úgy kigyógyult, hogy soha-
sem káromkodott többet. A szegény fiatal ember
ellen emelhető legsúlyosabb vád volt, kit divat
vala úgy oda állítani, mint Rochester község leg-
elszántabb gazemberét — bizonyos mulatságok
íránti nagy szeretete; ezek ártatlan dolgok
voltak ugyan, de mégis kárhoztatva abban a
fagyos, kimért körben, melyben élt s melynek
véleményére oly sokat adott. A terhelő négy
fő bűn: a táncz, a plébánia templomában való
harangozás, a bigézés és Sir Bevis of Southampton
történetének olvasgatása volt. A laudi iskola
rectora mintaképül mutatott volna fel ilyen ifjat
gyülekezetiének, de Bunyan a jóról és rosszról
való ismeretet egészen más iskolában tanulta;
annál fogva kedvtelése s a töprenkedés közötti
tusakodásban nyomorult emberré lett.

Tizenhét éves korában oly esemény zavarta
meg élete rendes folyását, mely maradandó
nyomot hagyott gondolatvilágában. A parlamenti

hadseregbe állott katonának s végig szolgálta az 1645-iki döntő hadjáratot. Katonai pályájáról annyit tudunk, hogy Leicester ostrománál a városbeliek golyója egyik bajtársát őrszolgálat alkalmával megölte. Ettől a perctől kezdve Bunyan abban a hitben élt, hogy a Gondviselés különös közbejövetele következtében menekült meg a haláltól. Észre lehet venni, hogy képzelődésére mekkora benyomást tett a harczyi pompa csillogása. Egész haláláig szeretettel rajzo'gatta képeit, melyek szent dolgokat, táborokat, várakat, fegyvereket, dobot, trombitákat, békelobogókat, a csatarendbe állított ezredeket ábrázoltak, ez utóbbiban kit-kit a maga zászlaja alatt Bátorszív, Boanerges, Bizalom vezérek, szembetűnő képmásai azoknak az eredeti alakoknak, kik ott küzdöttek és magaslottak ki a harczyias félistenek között Fairfax hadseregében.

Néhány hónap mulva Bunyan haza tért és megházasodott. Nejében volt néhány ájtatos vonás, de hozományul nem viit egyebet néhány ájtatos könyvnél. És most Bunyannak természettől ingerlékeny, neveléssel félig-meddig fegyelmezett, véd elenül hagyott lelkét, az Angolországban ekkor járváryszerű rajongásnak ragályos mételye kezdte aggasztón megzavarni. Külsőségekben valóságos farizeus lett. Imádságokon, szentbeszédeken törte fejét örökösen. Kedvelt mulatságaival, sok nehéz tusa után, egymásután felhagyogatott. Egyszer bigézés közben

vadúl felfelé meresztett szemekkel állott meg, kezében a bottal s szózatot hallott, mely azt kérdezte: mit akar? Bűneit levetkezve menybe szállni, vagy bűneiben maradva pokolra jutni? S rémítő arcot látott az égen, a mely ránczba vonta rá homlokát. Azután a harangozás gyűlöletes vétkéről mondott le; hanem azért egy darabig még eljárt a toronyba bámulni, hogyan rángatja más a kötelet. De csakhamar az ütött szeget fejébe, hát ha nyaka közé szakad a torony, ha e bűnös szokásról is le nem tesz s iszonyodva kerülte az átkozott helyet. Még ennél is nehezebben ment a tánczal való felhagyás a falusi mezőn s hónapok teltek el, míg e kedvelt bűnét is leküzdhette. Mikor az utolsó áldozatot meghozta, — hiba nélküli ember lett; legfeljebb ha azoknak a zord időknek elvei kísértették. Egész Elstow úgy beszélt róla, mint jeles, istenfélő fiatalemberről. De lelke nyugtalanabbá lőn, mint valaha. Semmit se bírva már tenni a látható hitújítás terén, a vallásban sem találta meg az örömet, mely elhagyott ifjonti multságainak helyét pótolta volna. Attól tartott, hogy különös átok alatt áll. A képzelgésnek egész serege gyötörte s már-már úgy látzott, hogy öngyilkosságba sodródik vagy a Bedlambe.

Egyszer azt vette fejébe, hogy minden Izrael véréből származó ember üdvözült; közéjük akart állani, de reménye legott meghiusult atyján,

nek úgy látszik, semmi becsvágya nem volt, hogy zsidó legyen.

Másszor más furcsa dilemma nyugtalanította: «Ha nincs hitem, végem van; ha hitem van, csodákat művelhetek»; s ott kurjongatott az elstowi és bedfordi mocsaraknak: «Száradjatok ki»; újra meg újra reménykedve az eredményben.

Azután azon töprenkedett, hogy Bedford s a szomszéd községek felett a kegyelem napja már leáldozott, hogy a kik Angolországnak ezen vidékén üdvezültek, már átváltak s hogy ő csak hónapokkal elkésve kezdett el imádkozni és iparkodni.

Majd megint kételyek zaklatták, hátha nem a keresztyéneknek, hanem a törököknek van igazok. Aztán örületes ösztön sarkalta könyörögni az élőfához, a seprőnyélhez, a parochia bikájához. És mégis a halál árnyékának völgyéig jutott el csak. A sötétség pedig nem sokára nőttön nőtt. Rút alakok lebegtek előtte. Fülébe szitok és jajveszékelés hangzott. Ösvénye bűzön és lángon vezetett végig feneketlen verem mellett. Valami sajátságos kíváncsiság kezdte szutyongatni engesztelhetetlen bűnre s lázas vágyainak követésére. De minden beteges képzeménye között legirtóztatóbb volt káromkodás utáni áhítata; különösen pedig lemondani a megváltás jótéteményeiben való részesedésről. Éjjel és nappal, ágyban és asztalnál, sőt még munka közben is egyre hajtották

fülébe, mint képzelé: rossz szellemek: «Áruld el, áruld el.» Verte, kergette maga elől az ördögös hadat, de azok a nyakán csüngtek örökké. Órahosszáig elkiabált rájuk: «Soha, soha, a világ kincseért sem, ezerekért sem.» Végre a hosszas vívódásban kimerült s a végzetes szó elől sem tudott kitérni. «Legyen hát, ha meg kell lenni.» Erre nyomorult állapota rettenetesebb lett mint valaha. Olyat tett, mi megbocsáthatatlan volt. A nagy áldozáshoz való osztályrészét játszta el. Mint Ézsau, eladta szülöttségi jogát s hiába volt utána minden bánkódás. «Senki sem ismeri — írja később — e napok borzalmait, csak én magam.» Különös erővel, egyszerűen, pathossal rajzolja szenvedéseit. Irigyli a barmot, irigyli az utca kövét, a háztetőt. Úgy érzi, hogy a nap is megvonta tőle fényét, melegét. Vaskos termete mellett is, s noha ifjúságának még legerőteljében volt; naphosszat remegett a haláltól s az utolsó ítélettől való félelmében Azt képzelte, hogy e remegés az elkárhozott lelkek ismertető jele; a jel, melylyel Isten bélyegezte meg Kaint. A szerencsétlen embernek háborgásában elpusztult egészsége is. Azt hitte, hogy kinjában ketté fog hasadni, mint Judás, kire úgy tekintett, mint képmására.

Bunyan helyzetén sem a tőle olvasott könyvek, sem a tanácsadók nem sokat segíthettek. Még kis könyvtára is a lehető legalkalmatlanabb

művel szaporodott, a Spirai Ferencz siralmas végéről szóló történettel. Valami vén ember pedig, ki kegyességénél fogva nagy tekintélynek örvendett s kihez a szenvedő folyamodott, olyan véleménynyel szolgált, mely épen végzetes kimenetelű lehetett rá nézve. «Attól félek — úgymond Bunyan — hogy vétkeztem a szentlélek ellen.» — «Valóban, — válaszolt a vakhitű öreg, — én is attól félek, hogy vétkeztél.»

De végtére felszakadtak a fellegek ; derültebb és derültebb világosság terjedt ; s a rajongó, ki azt képzelve, hogy az első gyilkos bélyege van rá sűtve s a főáruló sorsára rendeltetve : békességet s isteni kegyelembe vetett boldog megnyugvást élvezett. Azonban még évek teltek el, míg idegei, melyek oly veszedelmesen megfeszültek, ruganyosságukat visszanyerték. Midőn Bedfordban egy baptista gyülekezethez csatlakozott s először engedték meg neki az úrvacsoravételt : kicsibe mult, hogy míg a kehely kézről kézre járt, kárhozatos öldöklést nem vitt végbe a testvéreken. Nem sokkal utána, hogy a felekezet tagja lett, papolni kezdett és beszédei roppant hatást keltettek. Tagadhatatlan, hogy tanulatlan ember volt, de tanulatlan embereknek is beszélt. Abban a szigorú iskolában, melyet végigjárt, oly tapasztalati ismeretre tett szert a vallásos búskomorság minden változataiban, melyet könyvekből sohasem szerezhetett meg ; buzgó, áhítatos szellemtől lelkesült, ele-

ven lángesze pedig nemcsak a köznépre való nagy befolyás gyakorolhatására képesítette, hanem még az iskolázott osztály félig megvető bámulatát is kikényszeríté számára. Mindamellett még sokáig kínoztá az ösztön valami rettenetes hitetlenség hirdetésére a szószekből.

Ellenizgalmak ép annyira hasznosak erkölcsi, mint testi bajoknál. Úgy látszott, hogy a kívülről jövő kiméletlen üldözés következtében Bunyan is végképen kiépült az életét elkészerítő belső szenvedésekből. Öt év óta volt már hitszónok, midőn a Restauratio a Cavalier-gentlemanek és a papság kezébe szolgáltatván a hatalmát, a dissentereket országszerte elnyomták. S a dissenterek közül, kiknek története előttünk ismeretes, talán vele bántak a legmostohábban. 1660 novemberében börtönbe vetették Bedfordban s leszámítva néhány ízben való részleges és kétes szabadságát, ott is maradt tizenkét esztendeig. Üldözői ígéretet próbáltak kicsikarni tőle, hogy a papolással felhagy, de meggyőződésénél fogva, mely szerint ő az Istentől különösen rendeltetett és utasított az igazság hirdetésére, eltökélt szándéka volt inkább Istennek engedelmeskedni, semmint embereknek. Különböző törvényszékek elé állították; most kinevették, majd csucsujgatták; most fitymálták, majd fenyegették; de mind hiába. Élczelődve jegyezték meg róla, hogy teljesen igaza van, mikor azt állítja, hogy tehetségét nem szabad véka alá rejtenie,

csakhogy tehetsége az ócska üstök foltozása körüli ügyességben áll. Alexander rézműveshez hasonlították. Tudtára adták, hogy ha felhagy a papolással, nyomban szabadon eresztik; de arra is figyelmeztették, hogy ha a törvénynek makacsul ellene szegül, reá a száműzetés vár s bizonyos idő múlva, ha Angliában megtalálják, felakasztják. Minderre azt felelte: «Ha ma elbocsáttok, holnap újra papolok.» — S évet év után töltött béketűréssel a börtönben, még pedig olyanban, melyhez képest a szigetünkön ma található legczudarabb tömlöcz is — palóta. Kitartása annál rendkívülibb volt, mert a családias érzület szakadatlanúl erős volt benne. Testvérei — különben szavahihető emberek — mint nagyon is gyöngéd és engedékeny apát ismerték; mert sok apró gyermeke volt, közöttök egy világtalan leánykája is, kit különös gyöngédséggel szeretett. A szellőtől is óvna, úgymond, s mennyi hideget, éhséget kell annak most kiállnia; kénytelen koldulni; ütik, verik; «De hiába — tette hozzá — csakis így, csakis így kell tennem.» Börtönében családja fentartására, régi foglalkozásával nem tud keresni semmit. Új mesterségre szánja hát magát; megtanulja a csipkekötést s a házalóknak ezrével szolgáltat át ilyesféle cikkeket. S mialatt kézi munkát végez: eszének és szájának más dolga van. Vallásos oktatást ad fogolytársainak; kis nyáját alakít közöttök, melynek ő maga a pász-

tora. E mellett fáradhatatlanul lapozgatja azt a néhány könyvet, mi keze ügyébe esik; legfőképen pedig kettőt, a bibliát s Fox könyvét a vértanúkról. A bibliában való jártassága oly nagy volt, hogy bátran élő egyezményes szótárnak (concordance) lehetett volna elnevezni. A *Vértanúk Könyve* egy példányának oldalszélein még ma is olvashatók azok a rosszul szótagolt fás-rímű sorok, melyekben a nemes keblű szenvedők iránt tiszteletének, a rejtelmes Babylon iránt pedig engesztelhetlen gyűlöletének ad kifejezést.

Majd irogatni kezdett s habár jókora idő telt el, míg tudatára jutott, hol rejlik ereje, iratai még sem lettek sikertelenek. Pallérozatlanságuk mellett is éles természetes ész, az egyszerű anyanyelvvel való nem kis bánni-tudást, az angol bibliának átható ismeretét, egyszersmind véghetetlen és drágán vásárolt lélektapasztalatot mutatnak. Azért voltak azok az alsóbb osztályú disszenteriek körében annyira kapósak midőn a nyomdai javító kéz mondattani és helyesírási hibáktól kiigazgatta.

Bunyan idejének nagy része viták közt tölt el. A quakarek ellen éles támadást intézett; s úgy látszik, hogy irányukban teljes irtózáttal viseltetett mindig. Jellemző, hogy egyik különös szokásukat mégis elsajátította s november, deczember helyett tizenegyedik, tizenkettedik hónapot írt ő is.

Az angol egyházi szertartást hasonlóképen megtámadta. Nézete szerint nincs két dolog, mely kevesebb rokonságban volna egymással, mint a könyörgésnek alakja s a könyörgésnek szelleme. Azok, úgymond sok éllel, kikben az imádság szelleme él, börtönbe kerülnek s kik az imádság alakisága körüli buzgólkodók, ott ülnek a sörházban. Ellenben a tanszerű hitcikkeket hévvel magasztalta, sőt egyik-másik árminiusi pap ellenében védelmére is kelt a kifogásoltaknak. E szakba vágó munkái közül legcsipősebb volt a később gloucesteri püspökké lett Foulter Eduardhoz intézett válasza, ki igen kitűnő ember volt, de nem ment némi pelagianismusi tévelygéstől.

Bunyan vitába elegyedett még annak a felekezetnek előljáróival is, melyhez tartozott. S noha nincs kétség, hogy teljes őszinteséggel hitt e felekezet tulajdonképeni tanelvében, még sem tartotta azt mindenek felett álló fontosságúnak s örömmel vett részt a presbyteriek és independensekkel az úrvacsorában. E miatt a szigorú baptisták áltestvérnek kiáltották ki. Innen keletkezett az a versengés, mely messze túlélte első harczosait. Az ügynek, melyet Bunyan bárdolatlan logikával és szónoklattal, Kiffinnel és Danverssel szemben védelmezett, korunkban Hall Róbert személyében akadt lánglelkű s ékesen szóló védelmezője, kit mint vitázó író, még sohasem múltak felül.

A restauratiót közvetlenül követő évek alatt

Bunyan fogsága szigorúbb lett, hanem a mint az 1660-ik év szenvedélyei lehiggadtak s a puritánok új uralma iránti gyűlölet türelme-
sebb nézeteknek nyitott tért, vele is kevésbé durván bántak. Családjának nyomora, személyes türelme, bátorsága, jámbor lelkülete üldözői szívét meglágyították. Mint keresztyénjének a zárkában, neki is akadt pártfogója a tömeg közt, a hiúság vásárában. Beszélik, hogy dr. Barlon, az egyházmegye püspöke járt közben érte. Végre megengedték a fogolynak, hogy ideje nagy részét a börtön falain kívül tölthesse, bár valószínű, az alatt a feltétel alatt, ha Bedfordot nem hagyja el.

Azonban teljesen szabadon bocsátását azon czudar kormányi intézkedések egyikének köszön-
hette, melynél czudarabb kormányt még soha se látott Angolország. 1671-ben Labal kezében volt a hatalom. II. Károly már aláírta a szerződést, melynél fogva kötelezettséget vállalt a római katolikus vallás behozatalára Angliában. Ez irányban tett első lépése az volt, hogy uralkodói előjogának alkotmányellenes felhasználásával, a római katolikusok elleni összes büntető törvényeket felfüggesztette; egyidejűleg pedig, hogy igazi szándékát elleplezze, a protestans nem-conformisták elleni büntető szabványokat is felfüggesztette. Bunyan természetesen szabad lett s hálaérzetének első hevében vallásos iratot tett közzé, melyben Károlyt ahhoz az

emberséges, nemes keblű persa királyhoz hasonlítja, ki maga ugyan nem volt megáldva az igaz vallás világosságával, de kedvelte a választott népet s megengedte, hogy a fogság évei után újra felépítse szeretett templomát. Ildomos ember előtt, ki tudja, mi mindent szenvedett s mily kevéssé sejthette Bunyan az udvar titkos czelzatait, nem szorúl menségre e gyanútlan hálálkozás, melylyel szabadságának drága ajándékát fogadta.

Még börtönének elhagyása előtt fogott hozzá annak a könyvnek írásához, mely nevét halhatatlanná tette. A könyv története nevezetes. A szerző célja, mint mondja, az volt, hogy tanulmányt ír, melyben alkalma lesz a keresztyén fejlődés fokozatairól beszélni. A fejlődést; mint már mások is tették, a zarándokláshoz hasonlította. Azonban éles elméje a hasonlatosságnak számtalan oly vonatkozását fedezte fel, mik elődeiét kikerülték. A képeknek egész özöne tolúlt elő lelkében s rohamosabban, semmint szavakba foglalhatta volna. Ingoványok és vermek, meredek bérczek, sötét és szörnyű szakadékok, szelid völgyek, kies mezők, komor kastély udvara terítve legyilkolt foglyok koponyáival, csontjaival; város, csupa zaj és pompa, minő London a Lord Mayor napján; keskeny ösvény, egyenes, mintha zsinórral húzták volna, futva fel a hegynek, le a völgynek, keresztül-kasúl városon és sivatagon, neki a Fekete Folyónak és a Ragyogó

Kapúnak. Így jött rá, mint legtöbben mondanák, véletlenül; vagy a hogy ő bizonynyal mondotta volna: a Gondviselés útmutatása szerint — hol van az ő ereje. Mert az bizonyos, hogy sejtelve sem volt róla, mily remekművet írt. Hogy mekkora helyet foglal el allegoriája az angol irodalomban, nem is gyaníthatta, mivel angol irodalomról nem is tudott semmit. Azokat, kik abba fogóznak, hogy a *Tündér Királynét* tanulmányozta, ha terünk volna a két allegoria menetét azokban a részletekben vizsgálgatni, hol a hasonlatosságot sejtik, könnyen meg lehetne czafolni. Egyedüli költői mű, mely *Zarándokjánál* szeme előtt lebeghetett, leghihetőbb, hogy régi kedvence, Sir Bevis of Southampton legendája volt. Előtte véteknek tűnt volna fel, hogy ügyes-bajos életéből, magyarázatai, vitái, csipkelői köréből egy perczet is fordíson olyan szórakozásra, melyet merő csekélységnek tartott. Csak is ha ráért, úgymond, vonúlt el a Szép Házhoz, a Bájos Hegyekhez és a Varázslat Földjéhez. Segítsége nem volt: s míg az egész mű készen nem lett, nem is látott abból senki egy sort sem. Akkor tanácsot kért ájtatos kedélyű barátaitól. Egyiknek tetszett, másik nagyon megbotránkozott rajta. Hiábavaló történet, csupa regény-óriásokról, oroszánokról, ördögökről és hősökről, kik most szörnyetegekkel viaskodnak, máskor meg ékes tányérokról tündérnőkkel lakmároznak. Az Akarat hatalma

felett féktelenkedő, istentelen elmék írhatnak zagyvalékot az udvar festett Jézabeljeinek mulattatására, de illik-e, hogy az evangyeliom szolgálja világi gonosz szokásokat másolgasson? Volt idő, mikor ez a bolond zsvaj szerencsétlenné tette volna Bunyant. De az idő elmúlt. Lelke most már erős lett és egészséges. Láta, hogy azzal, hogy az igazság megvilágítására s az erény vonzóvá tételére költeményt alkalmaz, ő csak olyan példát követ, melyet minden Keresztyénnek szem előtt kellene tartani. — Annál fogva elhatározta, hogy kinyomatja.

A *Zarándok Utazása** csendben lopózkodott a világba. Az első kiadásból egyetlen példány létezéséről sincs tudomásunk. Még megjelenésének évét sem tudjuk biztosan. Valószínű, hogy a kis kötet néhány hónapon át csak szegény és tudatlan sectariusok kezén forgott. De a könyv ellenállhatatlan bája, mely olvasói képzeletét egy tündérrege cselekvényével és jelenetével gyönyörködtette; mely oda utalta, hogy elméjét az érdekes hasonlatosságok sereges fölfedezésében gyakorolhassa; melynek hozzá hasonló gyarló, belső és külső kisértésektől zaklatott emberi lényei oly megkapón érintették; mely minden perczen mosolyra keltő elmés és mégis gyönyörű tréfáival s mely ezeken kívül

* Magyarúl: *A zarándok útja* Bunyan Jánostól. Angolból: B. L. 2 kötet. Pest, 1867. Hornyánszky és Träger.

lelkét még az istentisztelet s emberszeretet érzetével is betölté, hatását csakhamar kezdte éreztetni. Puritán körökben, melyekből a játékot és regényt szigorúan kizárták, ez a hatás olyan volt, melyhez foghatót semmiféle lángelme szüleménye nem tud egy irodalmi gyönyörök élvezetéhez szokott elmére gyakorolni, álljon bár fölötte az *Ilias* nak, *Don Quixote*-nak vagy *Othello*-nak. 1678-ban a második bővített kiadás is megjelent s az érdeklődés iránta ekkor már rendkívüli volt. A könyvet négy egymásra következő évben hatszor nyomták újra. A nyolczadik kiadás, melyen a szerző legutolsó javításait tette, 1682-ben, a kilencedik 1684-ben, a tizedik 1685-ben jelent meg. A képmetszőket is segítségül hítták csakhamar s ezer meg ezer gyermek csúngótt remegve, majd gyönyörködve az irtózatosságmetszeteken, a mint Keresztyén kardját döfi Apollyonba, vagy a Kétségbeesés óriásával birkózik. — Skóciában s egyik-másik gyarmaton, a *Zarándok Utja* még sokkal népszerűbb volt, mint szülőföldjén. Bunyan, neki megbocsátható hiúsággal azt mondta; hogy álma Új Angliában ezrek beszélgetésének volt naponként a tárgya s úgy ítélték róla, hogy a legpompásabb kötésben kellene kiállítani. Hollandiában is tömérdek csodálója akadt; a francia hugonották közt szintén. Azonban az öröm mellett a nagyság átkát is tapasztalnia kellett. Ravasz könyvárusok férczmunkákat adtak ki a neve alatt s

irigy irkászok képtelenségnek állították, hogy a szegény tudatlan üstfoltozó lenne valósággal annak a könyvnek szerzője, melyet az övének hírdetnek.

Hogy mindkettőt megszegyenítse, azokat is, kik nevével visszaéltek, azokat is, kik rágalmazták, nagyon helyes utat választott. Tovább munkálta az általa felfedezett Arany Földet és kihasználta annak új kincseit; ez ugyan nem volt oly könnyű és oly bőséges, mint mikor a becses talaj még szűz volt, de mégis volt annyi sikere, hogy véget vetett a versengésnek. 1684-ben megjelen a *Zarándok Utazásának* a második része. Nem sokára követte a *Szent Háború*, mely, ha a *Zarándok Utazása* nem léteznék, a legjobb allegoria lenne, mit csak valaha írtak.

Bunyan társadalmi helyzete most már egészen más lett, mint annak előtte. Volt idő, mikor egyik-másik dissenter pap, ki latinul beszélt és görögül olvasott, szenvelegte a vele való gúnyolódást. Ezeket most nevével és befolyásával túlszárnyalta. Tekintélye a baptisták között oly nagy lett, hogy közönségesen csak Bunyan püspöknek nevezték. Évenként püspöki látogatásokat gyakorolt. Bedfordból minden esztendőben berándult Londonba, hol népes és figyelmes gyűlékezett előtt prédikálgatott. Azután körútra kelt Londonból az egész országba, hogy élvezze a testvérek búzgóságát, alamizsnát gyűjtsön s osztogasson és a villongásoknak

véget vessen. S jöllehet a hatóság, legalább látszólag, nem sokat törődött vele, mégis van okunk hinni, hogy az 1685-i évben ismét ki vala téve annak a veszélynek, hogy régi szállítására, a bedfordi börtönbe visszakerül. Az az év volt ez, midőn Monmouth meggondolatlan és bűnös vállalata ürügyet szolgáltatott a kormánynak a nem-conformisták üldözésére, úgy hogy alig maradt egyetlenegy kitűnő presbyteri, independent és baptista hitű lelkész háborítatlanul. Baxter fogságban volt; Howe száműzésbe kergetve; Henry letartóztatva. Két kitűnő baptista, kivel Bunyan vitatkozásba volt elegyedve, nagy veszélyben és nyomorúságban volt. Danverst a felakasztás veszélye fenyegette, míg Kiffin unokáit csakugyan fel is akasztották. A monda szerint e rémnapok alatt Bunyan fuvarosként lappangott s a bedfordi gyülekezetnek vászon zubbonyban prédikálgatott, kezében lóhajtó ostorral. Nemsokára azonban nagy változás történt. II. Jakab nyílt harczra lépett az egyházzal és szükségesnek vélte a disszidentek barátságát keresni. A kormány néhány híve Bunyan támogatását is megpróbálta kinyerni. Valószínűleg azt hitték, hogy ha magasztalón írt az 1672-iki türelmi nyilatkozatról, remélhető, hogy az 1687-iki türelmi nyilatkozatot is hasonló örömmel fogadja. De tizenöt évi megfontolás, körültekintés s a világgal való érintkezés Bunyant okosabbá tették. Az eset sem volt épen olyan.

Károly nyíltan protestáns, Jakab nyíltan pápista volt. Károly engedményének célja leplezett, Jakab engedményének célja nyilvánvaló volt. Bunyant nem lehetett rászedni. Hallgatóit intette, hogy bőjtöléssel és imádkozással készüljenek a veszélyre, mely polgári és vallási szabadságukat fenyegeti és szóba sem állt az udvaronc-zsal, ki a bedfordi testületet jött újra alakítani s a kinek mint gyanítható volt, valami helyhatósági tisztséget volt feladata a baptista püspök számára felajánlani.

Bunyan a forradalmat már nem érthette meg. 1688. nyarán egy fiú ügyét vállalta magára, hogy kibékíti haragos atyjával. Az öreg embert csakugyan rá is vette, hogy fiát nem tagadta ki. De a nemes cselekedet életébe került a jólelkű közbenjárónak. Roppant esőben kellett utaznia. Snow-Hilli szállására egészen átázva érkezett meg. Itt heves láz vette elő s néhány nap múlva meghalt. Tetemeit Bunhill-Fielden temették el s nyugvó helyére a nem-conformisták oly érzéssel tekintenek, mely alig van öszhangzásban hitők rideg szellemével. Nem egy puritánról beszélnek, — kik pedig a római katolikusoknak még szentjeik ereklyéi és sírjai iránt lerótt tiszteletét is gyermekesnek vagy vétkes dolognak tartották, — hogy végperceikben csak anynyit kérnek, helyezték oly közel koporsójokat a *Zarándok Utazásának* írójához, a mennyire lehet.

Jóllehet, hogy Bunyan mind életében, mind a

halálát követő században hírneves emberré lett: hírneve jobbra csak a közép- és alsóbb osztályú vallásos családok körére szorítkozott. Nagy irodalmi kitűnőségre emelkedett írók közül ekkortájt elvétele ha említé valaki tisztelettel. Young a haszontalan D'Urfey költészete mellé helyezi prózáját. A Szellemi Quixotében pedig Keresztyén kalandjai Jancsiéival, az óriás haramiáéval és Hickathrift Jánoséival vannak egy sorba állítva. — Cowpernek már volt bátorsága dicsérni a nagy allegoristát, de nem volt bátorsága megnevezni, kicsoda az. Figyelemre méltó körülmény, hogy újabb időkig a *Zarándok Utazásának* valamennyi kiadása tisztán kunyhók és szolga emberek hajlékai számára volt szánva. Papír, nyomás, metszet, valamennyi a legsilányabb kivitelű volt. Általános igazság, hogy mikor a művelt kisebbség és nagy közönség valamely könyv értéke felől különböző véleményben van, utoljára is a művelt kisebbségé lesz az uralkodó. A *Zarándok Utazása* talán az egyedüli könyv, melylyel szemben egy századév elteltével, a művelt kisebbség csatlakozott a nagy közönség véleményéhez.

A kísérleteket, melylyel e művet most javítani, majd utánaozni próbálták, nem lehet összeszámítani. Versbe foglalták; újabbkori angolra dolgozták. A Gyöngye Lelkiismeret Zarándoklása, A Jósándék Zarándoklása, Az Igazságkeresés Zarándoklása, Theophilus Zarándoklása, A Gyer-

mek Zarándok, Az Indián Zarándok, mind a nagy eredetinek gyenge utánzatai. Azonkívül különös dicsősége Bunyannak, hogy a kik legjobban gyűlölték tanait, azok szorúltak lángesze segítségére. Meséjének katolikus átdolgozásán a Szűz feje látható a címlapon. Ellenben azok az antinomisták, kik előtt calvinismusa nem elég erős, áttanúlmányozhatják Hephzisah Zarándoklását és semmit se fognak találni benne, mi akár a cselekvési szabadságra, akár az általános megváltásra engedne következtetni. Azonban a legrendkívülibb tény, a mit valaha vandálistus ily remekmű eltorzításával elkövetett, csak legújabbban történt. 1853-ban. Elhatározták, hogy a *Zarándok Utazását* átalakítják vallásos népirattá (tractarian book). A feladat nem volt könnyű, mert a két sacramentumot, az allegóriának legszembevetőbb tárgyává kellett tenni, holott valamennyi keresztyén theologus közül, — természetesen a quakerek kivételével, — épen Bunyan az egyedüli, kinek rendszerében a sacramentumok legkevésbé se foglaltak el kiváló helyet. De hát ennek ellenére is a Szoros Kapú a keresztség, a Szép Ház az úrvacsora jelképe lőn. A változtatás eredménye pedig az lett, a mi annak a tehetséges embernek, a ki ezt keresztülvitte, sohase fordúlhatott meg eszéágában se. Mert a mint csecsemő korban nem egyes Zarándok lép át a Szoros Kapún, vagy a mint Hűségés úgy elmehet a Szép Ház mel-

lett, hogy meg se áll: a szerint a mese sem oktathat ilyen kifordított alakjában más tanúságra, mint hogy csakis a felnőtteket kell megkeresztelni s hogy az úrvacsorával való élest bátorsággal mellőzni lehet. Az eredeti *Zarándok Útazásából* pedig senki se magyarázhatja ki azt, hogy szerzője nem gyermek-keresztelő lett volna. A dicsőség, hogy könyve paedobaptismus-ellenes művé dolgoztassék át, egy anglo-katholikus lelkésznek volt fentartva. Azonban ilyen botlást okvetlenül el kell követnie mindenkinek, ki nagy műnek részleteiben való megcsonkítására a nélkül vállalkozik, hogy az egészről helyes ismeretet szerezne.

II.

Ez az előttünk fekvő feltűnően szép és fényes kiadású könyv, teljesen megérdemli mind a nyomdásznak, mind a metszőnek reá fordított fáradságát. Igaz ugyan, hogy *Bunyan Élete* nem afféle alkotás,* mely sokkal tetézhessen olyan irodalmi hírnevet, mint a Mr. Southeyé, de kiválóan van megírva angolul s nagyobbára kiváló szellemmel is. Hogy Southey sok, a

* *The Pilgrim's Progress, with a Life of John Bunyan.* By Robert Southey, Esq. LL. D. Poet-Laureate. Illustrated with Engravings. Svo. London: 1830.

mienktől egészen eltérő nézetet vall, felesleges mondanunk; maga az a kísérlet is, melylyel a Bunyan ellen elkövetett gyűlöletes zaklatást mentegeti, több ízben indított bennünket boszankodásra. De nem ezzel akarunk foglalkozni. Jelenleg inkább csak egy nagy ember lángesze iránti hódolatunkat kívánjuk leróni, mint holmi egyházkormányzati és türelmi kérdésekre vonatkozó vitába keveredni.

Mind a mellett a képeket sem szabad teljesen figyelmen kívül hagynunk, melyekkel a munka díszítve van. Heath'snek egyik-másik fametszete, mind eszméjére, mind kivitelére nézve bámúlatra méltó. De Martin illusztrációi már nem nyerték meg annyira tetszésünket. Az ő Halál Árnyékának völgye, nem az a Halál Árnyékának völgye, melyet Bunyan képzelt, és semmi esetre sem az a sötét, irtózatos völgy, mely gyermekkorunktól fogva mindnyájunk lelki szeme előtt lebeg. Ez a völgy egy barlang, a posvány egy tó; az egyenes ösvény csupa czikk-czakk s a Keresztyn úgy tűnik fel a mérhetetlen boltozat homályaiban, mint valami petty. Azokat a rettenetes alakokat, melyek Bunyan leírását részleteiben oly megdöbbenővé teszik s a melyeket Salvator Rosa oly kedvvel tudott megrajzolni, itt egészen nélkülözzük. Részünkről őszintén tartózkodunk a festőművészet körébe tartozó kérdésekről ítéletet mondani, de úgy látjuk, mintha Martin mostanában nem volna

szerencsés tárgyai megválasztásában. Neki például sohase kellett volna az *Elvesztett Paradicsom* illusztrálására vállalkoznia. Homlokegyenest ellenkezőbb két modor, mint az ő képirói s Milton költői modora nem létezhetik. Azok a dolgok, melyek a költeményben csupa mellékes dolgok, a festményen mint fő tárgyak jelentkeznek s viszont a költemény legkimagaslóbb alakjai a festményen csak szorgos fürkészés után találhatók fel. Martin a Pokol csarnokának pilléreit és candelaberjeit tökéletes sikerrel állítja szemünk elé, ügyet sem vetve arra, hogy Milton Pokoltornácza tulajdonkép nem egyéb, mint háttér a Sátánhoz; míg a Főangyalt alig lehet kivenni a festményen az alvilági palota vég nélküli oszlopsora között. A Paradicsom is csak háttérül szolgál Miltonnál Ádámhoz és Évához. De Martin festményén a tájkép minden. Ádám, Éva és Rafael sokkal csekélyebb mértékben költik fel figyelmünket, mint a tó, vagy a hegyek, az óriás virágok, vagy a köztök legelésző zsírafok. Olvastuk, hogy II. Jakobot lefestette Varelst, a nagy virágfestő. És mikor a mű készen lett, ő felsége napraforgó és tulipán lugas közül kandikált elő s ez annyira elvonta a figyelmet róla, mint fő alakról, hogy a ki az arczképre pillantott, azt hitte, virágot ábrázoló képpel van dolga. Martinról is az a nézetünk, hogy szintoly helyén kívül alkalmazza mérhetetlen távlatait, számlál-

hatatlan tömegeit, pompás csoda-épületeit, tájait, mint a hogy Varelst alkalmazta virágcserepeit, bokkrétáit. Felteszszük Martinról, hogy ha Lear festené a viharban, a ki-kigyúló égbolt, az esőzapor, a dagadó forgatagok s a hánykódó erdők teljesen elvonnák figyelmünket a vérig bántott királynak és apának szivet facsaró kínjaitól. És ha Lear halálát akarná festeni, a mint az öreg ember környezetét kéri, hogy gombolják ki, ez háttérbe szorúlna a roppant fényű pavillonok, zászlók, fegyverzet s hirnöki öltönyök mellett. Martin az *Orlando Furiosónak* lett volna jó illustratora, az *Orlando Innamorató*-nak még jobb, az *Ezeregyéjtszakának* meg mindenek felett legjobb. Tündérpaloták és kertek, agát előcsarnokok, smaragd és rubínnal ékes virágberkek, benépesítve alakokkal, kikkel senki sem törődik, — ez az ő sajátlagos birodalma. Alcina megbűvölt földje, vagy Aladdin kastélya nagyszerűen sikerülne neki. De Milton és Bunyan nem neki való

A *Zarándok Útazásának* az a jellemző saját-sága van, hogy ebből a nemből az egyedüli mű, mely erős emberi részvétre hangoz. Más allegoriák pusztán a képzelet mulattatására szolgál-
 nak. Bunyan allegoriáját könnyezve olvassa ezer meg ezer ember. Johnson művei között is vannak jó allegoriák, Addisonéi között még becsesebbek. Ez alkotásokban is van körül-belül annyi ész, sőt lánglélek, mint a *Zarándok*

Utazásában. De az a gyönyör, melyet a Mirza látományából, vagy a Theodore látományából, vagy az Ész származásából, vagy a Restség és Munka közötti versengésből merítünk, voltaképen csak olyan gyönyör, mint a minőre Cowley ódái gerjesztenek, vagy a *Hudibras* valamelyik éneke. Gyönyör, mely tisztán csak az értelemre hat s melyhez az érzelemnek semmi köze nincs. Sőt még magának Spensernek sem sikerült, ki pedig bizvást minden idők legnagyobb költőinek egyike ehhez fogható érdekfeszítő allegoriát írnia. Szellemének összes kincsét hiába pazarolta mind a *Kevélység Házára*, mind a *Mértékletesség Házára*. Megbocsáthatatlan hiba, — az unalmasság hibája hatja át a *Tündér Királynét* is. Torkig vagyunk a sarkalatos erényekkel, halálos bűnökkel s csak úgy sóvárgunk az egyszerű férfiak és asszonyok társasága után. A ki az első ének olvasásába fog, tíz ember közül egy sincs, ki az első könyv és száz közül egy sincs, ki a költemény végéig kibírja. Az Ordító Állat kimulásáig vajmi kevesen és fáradtan érnek már el. Ha az utolsó hat könyv, melyről azt beszélük, hogy Irországban pusztult el, — fenmarad, kérdés: vajon magyarázójánál kevesebb kitartással bíró válialkozó szellem végére tudott volna-e jutni?

A *Zarándok Utazásával* másképp van. Ez a csodálatos könyv nemcsak a legkényesebb kritikusok bámulatát vivta ki, hanem még azok

tetszését is, kik együgyübbek, hogysesem bámulják. Johnson, kinek minden tanulmánya feleletes volt s a ki vallomása szerint nem szerette a könyveket végigolvasni, a *Zarándok Útazásával* kedvező kivételt tett. Ez egyike volt annak a két-három műnek, melyre időmultával is kívánczozott. Nem mindennapi érdek, hogy a tanulatlan sectarius ilyen dicséretet csikart ki a legnyögösebb bírálótól s a legbigottabb torytól. A *Zarándok Útazása* Skóciának legvadabb vidékén is gyönyörűségére szolgál a parasztságnak. A *Zarándok Útazása* nagyobb kedvence a gyermekszobáknak *Jancsinál*, az *óriás haramiánál*. Az egyenes és keskeny ösvényt olyan jól ismeri mindenki, akárcsak az olyan utat, melyen százszor jártunk. S az a lángelmének legnagyobb csodája épen, hogy dolgok, melyek nem léteznek, általa olyanokká lesznek, mintha volnának; hogy egy elmének képzelődése a másiknak személyes emlékévé válik. Ily csodát vitt végbe az üstfoltozó is. Se följáró, se lejáró, se pihenő, se sorompó nincs itt, melyet teljes mineműségében ne ismernénk. A szoros kapu vagy a kietlen ingovány, mely Romlás városától elválasztja; az országut hosszú csíkja, egyenesen, mintha zsinórral huzták volna; a Magyarázó háza s pompás külseje; a fogoly vaskalitkájában; a palota ajtajában fegyveres őrökkel, ormán aranyba öltözött sétáló alakokkal; a kereszt és a koporsó; a meredek domb s a kel-

lemes lugas; a Szép Ház az út mentén díszes homlokzatával; a lelánczolt oroszlánok, a mint a tornáczon meglapulnak; a Megalázás zöldelő mély völgye dús mezejével s telestele nyájakkal, — mind jó ismerősünk, akárcsak utczaí látványaink. Ekkor jön a szűk hely, ahol Apollyon egész széltében elzárva az utat, elébe áll a Keresztyénnek, s a hol utóbb az emlékoszlop állított fel, tanúbizonyságára mily dicsőn vívta meg a zarándok a nemes harczot. A mint eddig érünk, a völgy mélyebb és mélyebbé válik. A meredély mindenfelől komorabb és komorabb árnyékot vet. Fejünk felett felhők tornyosúlnak. A sötétségben jajgatás, láncz-csörgés s ide-oda rohanó léptek zaja üti meg fülünket. A vakhomályban alig ismersző út az égő verem szájánál visz el egészen, s ez lángot, bűzös füstöt s rettenetes árnyakat hányva ki magából, rémületbe ejti a kalandort. De ez azért megy tovább, tör és les és megcsontított embertetemek közt, a kik elveszve, oldalt az árokban fetrengenek. A hosszú sötét völgy végén odúkon hatol keresztül, melyekben a vén óriások laknak a tölök lemészároltak csontja közt.

Aztán sívó fenyéren vezet az ut, mignem a a vándor előtt távoli város tornyai csillámlanak meg s kis vártatva a Hiuság Vásárának rop-pant sokadalmához ér. Vannak itt szemfényvesztők, majmok, áruboltok és bábjátékok. Van olasz sor, franczia sor, spanyol sor, britt sor,

tele a föld kerekiségének minden nyelvén hemzsegő vevőkkel, árusokkal s renyhe néptömeggel.

Innen az ezüstabánya kis dombja mellett haladunk el, keresztül a liliomos réten, a kies folyó partján végig, mely mindkét felől gyümölcsfákkal van szegélyezve. Balra ágazik el a rettenetes várhoz vezető ösvény, hol az udvar zarándokok koponyáival van burkolva; míg jobbra a Bájos Hegyek emelkednek birka-karámokkal, gyümölcsös kertekkel.

A Bájos Hegyektől kezdve — ködben, tövis bokrok között — a Varázslat Földjén megy az út, hol itt is, amott is lágy vánkosokból, zöld lugas alá vetett ágyak vannak. Ezentul Benlah országa terül; benne virág, szőlő, madárdal nem szűnik meg sohasem, s a nap süt éjjel-nappal. E helyütt már tisztán ki lehet venni a fekete hideg folyó tulsó partján — hova azonban hid nincs — az arany-járdákat, meg a gyöngy-utczákat.

S ebben az utazásban minden színhely, s a zarándokok útját keresztülszeldelő, vagy nyomukban haladó minden alak, óriások, lidérczek, ocsmány és fénylő lények, a szálas, csinos, barna Buborék-asszony, a hogy az oldalán levő nagy tárczában pénze között babrál; a ragyogó öltönyű fekete férfi, Világ Bölcs ur, Lord Jógyülölő, Fecsegő ur, és Félénk asszonyság — körülünk élő valóságos lények mind. Az utasokat allegorikus utjokon egy szikrával sem ki-

sebb érdeklődéssel követjük, mint Erzsébetet Szibériától Moszkváig, vagy Deans Jeaniet Edinburghtól Londonig. Talán Bunyan egyedül az az író, ki az abstractnak concrét érdeket ad. Akárhány hirneves írónál az ember pusztá személyesítés. Nem féltékeny emberrel van dolgunk, hanem féltékenységgel, nem árulóval, hanem hűtlenséggel, nem hazafival, hanem hazafisággal. Bunyannak ezzel ellenkezőleg oly képzelő tehetsége volt, hogy személyesítései, ha szerepeltette, emberekké lettek. Álmában, két tulajdonság beszélgetésének több drámai hatása van, mint legtöbb szindarabban két emberi lény beszélgetésének. E tekintetben Bunyan lángelméje nagyon hasonlít azéhoz a férfiéhoz, ki pedig igen kevés közös vonást mutat fel vele, t. i. Percy Bysshe Shelleyéhez. Azonban Shelleyből az erős képzelet akarata ellen bálványimádót csinált. Egy zord, hideg, sötét metaphysikai rendszer leghomályosabb kifejezéseiből pompás pantheont alkotott, benépesítve szép, fenséges, élőkhöz hasonló alakokkal. Az istentagadást magát mythologiává változtatta, dús látományokkal, melyek dicsőek, mint Phidias márvány-istenei, vagy a Murillo vásznairól felénk mosolygó szent szűzek. Midőn a Szépség szellemét, a Jó Kutfejét, a Gonosz Kutfejét tárgyalja, megszünnek elvont dolgok lenni. Idomot és szint öltenek. Nem pusztá szavak többé, hanem «értelmi alakok», «tisztá emberiek», a

szeretet, tisztelet, vagy félelem megtestesülései. Valamint a költői hivatás nélküli elmét mi sem jellemzi jobban, mint a francia iskola írói körében szokásban volt irány: a költői alakot elvont dologgá tenni, például Venust szerelemmé, Minervát bölcsességgé, Marsot háboruvá, és Bacchust lakmározássá: úgy a valódi költői kedélyt sem jellemezheti jobban semmi, mint a képesség, ez abstraháló eljárás megfordításával általános eszméket egyéníteni. Igaz, hogy Shelleynek némely metaphysikai és ethikai elmélete felette képtelen és veszedelmes, de kötve hiszszük, hogy a régi nagymestereknek némely kiváló tulajdonaival, újabb író hasonló mértékben rendelkeznék. E szavak: költő és ihletés (bard and inspiration), melyek oly hideg és negélyzett szavaknak tetszenek, ha más modern íróra alkalmazzuk őket, reá teljes joggal illenek. Nem szerző volt, hanem költő. Költészetében nem művészet, hanem ihletés van. Ha teljes férfikort ér, nem valószínű, hogy mind eszmei, mind kiviteli tekintetben több nagybecsű művet nyujt vala a világnak. De hiába!

ὁ Δάκτυλος ἔβα ῥέον· ἔκλυσε δὶνα τὸν Μώσαις φίλον ἄνδρα,
τὸν οὐ Νύμφαισιν ἀπεχθῆ*

Azonban térjünk vissza Bunyanhoz. A *Zarándok Utazása* nem tökéletes allegoria, az kétség-

*Theokritos, I., 140—1. (— lement Daphnis; elragadta az örvény a múzsáktól kedvelt, a nympháktól nem gyűlöltet.)

telen. Most a typosok nem következetesek: máskor az allegorikai jelmez van levetve. A folyó például a halál jelképéül szolgál s a folyón, mint mondva van, minden emberi lénynek át kell mennie. És igaz-hitű még se megy át. A Hiuság Vásárján vértanuságot szenved, nem képletileg, hanem valósággal. — Reményteljes úgy beszélget Keresztyénnel Ézsau szülöttségi jogáról és saját vétkes voltáról, mintha csak maga Bunyan beszélgetne valami gyülekezete-belijével. — A hajadonok úgy megkátéztatják a Szép Házban Keresztyénnő fiacskáit, mintha csak valami derék urnő kátéztatná a növendékeket a vasárnapi iskolában. Egyébiránt, hogy valaki minden lángesze és minden szerencséje mellett is, képies történetet akképen tudjon hosszasan folytatni, hogy következetlenségbe ne essék, — nem hisszük. — Meg vagyunk győződve, hogy a következetlenség, a melybe Bunyan esett, a legkisebb, mint a legnagyobb, a *Spectator*nak, és a *Ramblernak* legrövidebb s leggondosabb allegoriájában is fellelhető. A *Kád Elbeszélése*, *John Bull* története hasonló hibáktól hemzsegek, ha ugyan a hiba szót jogosan alkalmazhatni olyasmire, a mi elkerülhetetlen. Hogy a hasonlat ne sántítson, nem könnyű dolog, s nem tudjuk feltenni, hogy emberi ész oly sok tagozatu művet, mint egy hosszú allegoria, úgy legyen képes megcsinálni, hogy annak külalakja és lényege között az összhangzatot meg

ne sértse. Ilyen vállalatra bizonyára még sem régi, sem új író nem adta fejét. Legjobb mód, mit allegorista egyáltalában követhet az, hogy olvasóinak olyan hasonlatosságok egymásutánját mutatja be, melyek közül mindegyik külön-külön is találó és sikerült, nem is ügyelve arra, vajon öszhangzatban vannak-e egymással? Bunyan így járt el; s noha pontosan vizsgálva elbeszélésének minden lapján lehet összeférhetlenségre találni, az általános hatás, melyet tanult és tanulatlan emberre gyakorol, azt bizonyítja, hogy helyesen járt el. Legnehezebb azokat a helyeket védeni, hol az allegoria sodrából egészen kiesve zarándokjai szájába olyan vallásos ömlengéseket és értekezéseket ad, melyek sokkal jobban illettek volna bedfordi és readingi szószékébe, mint a Varázslat Földjére, vagy Magyarázó kertjébe. És mégis úgy tetszik, hogy ezeket a helyeket, jóllehet nem célunk kritikai kifogások ellen mentetgetni, nem jól esnék nélkülöznünk. Ugy tetszik, hogy a történetke, sok tekintetben azon ünnepélyes és megindító dolgok megcsillanásának köszöni bájos voltát, melyek rejtőzködni nem akarnak, a fátyolon keresztül törnek, s a magok természeti mivoltában lépnek elénk. Ez a hatás hasonló a régi szinpadi előadásokhoz, mikor a színész szemeazálc arcz alól kivillogott, s életet és kifejezést látszott adni a különben lélek és érdekel nélküli jelmeznék.

A *Zarándok Utazását* igen érdekes és tanu-

ságos összehasonlítani a *Bővelkedő Kegyelem*-mel. E mű a világ leghiresebb önéletrajzainak egyike. Egy tanulatlan emberi lélekben végbenő képzelgésnek teljes és nyílt vallástétele ez, a ki forró szenvedélye, izgatott idegzete, fékezhetetlen képzelődése mellett még a legerősebb vallásos izgatottság befolyása alatt is áll. Bármely korban él vala Bunyan, érzelmvilágának története valószínűleg érdekes lett volna. De az az időszak, melybe épen végzete dobta, az emberi szellem nagy megrezdülésének időszaka volt. A köz-szellem iszonyu felzúdulása, előidézve a papi uralom zsarnokságától, a régi egyházi intézményeket megsemmisítéssel fenyegette. Egy türelmetlen egyház szigorú rendszerét számtalan felekezet szabadsága váltotta fel; új szabadságuk édes és mámorító mustjától leittasodva mind. Rohamos hit-ábránd szállta meg a társadalmat, melyet az üldözés szült, s melynek az volt rendeltetése, hogy viszont üldözést szüljön. A legerősebb és legparancsolóbb lélek sem volt ment e különös ragálytól. Bármilyen kor szülhetett Fox Györgyöt és Naylor Jakabot, de tévhitében oly őrzöngő államférfit, mint Vane, oly hysterikus könnyező katonát, mint Cromwell, — csak egy.

Bunyan története, egy izgalmas kor szerfelett izgatott szellemének története. Legtöbb életirója durva igazságtalansággal bánt el véle. Az önvád

erős kifejezéseit, melyeket ő theologiai értelemben használt, népies értelemben vették. Annál fogva úgy tüntették fel mint elzüllött, nyomorult embert, ki szinte csodálatraméltó módon javult meg, vagy hogy kedvencz metaphorájokkal éljünk, mint egy tűzről kihányt üszköt. Ivimey elvetemült Bunyannak, elstowi gonosz kolompárosnak nevezi. Pedig Ivimeynek jól kellett ismernie azt a keserű vádaskodást, melylyel túlajtatos ember maga ellen élni szokott, s utolsó szóig értenie azokat az erős kifejezéseket, melyek a *Bővelkedő Kegyelemben* előfordulnak. Hogy Bunyan sohasem volt rossz ember, mint Southey is igen helyesen megjegyzi, az egészen nyílt dolog. Korán nősült s neje iránti szigorú hűségéről ünnepeles nyilatkozatot tett. Hogy iszákos lett volna, semmiből sem tűnik ki. De azt nem tagadja, hogy gyermekkorában minden szava káromkodás volt, bár egyetlen dorgálás után e rossz szokással is végképen felhagyott. Az orvoslásnak korán kellett végbe mennie, mert tizenhét éves korában már a parlamenti hadseregnél szolgált; már pedig, ha a szolgálta bűnnel lépett volna, őrmesterétől, a Királybilincselőtől vagy kapitányától, Agagnak-Darabokra-Vagdalojától* egyszerű dorgálásnál kétségkívül szigorubban lakolt volna. Harangozás, vasárnapi tekézés, úgy látszik, ezek

* *Agag* a. m. úr.

voltak az elvetemült üstfoltozó legnagyobb bűnei. Laud érseknél ezek erény számba mentek volna. Bunyan kora ifjuságától fogva szigorú életű és gyöngéd lelkületű ember volt, az nyílt dolog. «Közönséges ember volt», mondja Southey. De ezt meg épen súlyos megrovásnak véljük Mert ha megengedjük is, hogy Bunyan nem volt oly finom gentleman, mint Lord Digby, de közönségesebb sem volt, mint akármelyik munkásember. S ezt Southy tudja jól «Azt lehetett feltenni róla születésénél, neveltetésénél, és hivatásánál fogva. Valószínűség szerint alig lehetett más.» Olyan ember, ki magaviselet és érzület tekintetében határozottan alantabb áll osztályabelieinél, megérdemli, hogy közönségesnek mondassék. De ily gyalázó kifejezéssel illetni valakit, ki csak olyan, mint az emberek nagy tömegének elkerülhetlenül kell lennie, semmi esetre sem illő.

A borzasztó benső harczok, melyeket Bunyan oly hatalmas nyelven ecsetel, nem azt bizonyítják, hogy rosszabb volt embertársainál, hanem azt, hogy esze örökké vallásos gondolatokon járt, hogy több volt benne a buzgóság, mint a tudomány és hogy a képzelődés kényúri hatalmat gyakorolt testére, lelkére. Égi szózatot hallott. Különös látományok tűntek szemébe távoli dombokról ; kellemes, verőfényes látományok, olyanok mint az ő Bájos Hegyei. De ezekről a helyekről ki volt zárva és sötét, rémítő sivatagban barangolva, jég és hó között kellett törnie

az útat a világosság boldog tartománya felé. Egyszer a csodatevés ingere fogta el. Másszor azt hitte, hogy tényleg is az ördög hatalmába került. Még káromló susogását is kivette. Érezte, hogy pokoli ellensége öltönyét rángatja hátul. Rúgta, verte a megrontót. Néha arra kísértetett: adja el az emberi nem megváltásából illető részét. Máskor meg erőszakos ösztön ösztökélte, hogy ugorják fel étele mellől, omoljon térdre s merüljön imádkozásba. Utoljára azt képzelte hogy megbocsáthatatlan bűnt követett el. Vaskos termete kintől vonaglott. Azt mondja, úgy érezte, mintha mellcsontja akarna kétfelé repedni s ezt arra magyarázta, hogy ő is Judás sorsára jut s ketté fog hasadni. Ideges izgatottságtól minden moczczanása remegés volt; e remegést az elkárhozás látható jelének vélte, a milyen Kainra is rendeltetett. Egy ízben mintha bátorító szó csapódott volna be ablakán, mint a szél zúgása, de valami kellemes és parancsára, azt mondja, nagy lelki nyugalma lőn. Más ízben meg a vigasztalás «szava beszélt hozzá fenhangon; egy nagy szónak látszott az, mintha nagy betűkkel lett volna írva.» De a könnyebbedés időköze nem sokáig tartott. Harmadfél év alatt állapota oly iszonyú lett, a melyet csak emberi ész elképzelhet. «Eltámolyodtam, — mond nála megszokott sajátságos ékes-szólással, — a szomszéd városba; leültem az útczán a padra s mélységes töprengés fogott elő ret-

tentő helyzetem miatt, melyet bűnös voltom okozott; hosszas mélázás után fölvettem fejemet, de úgy tetszett, mintha az égbolt ragyogó napja megirigyelte volna tőlem fényét és az utcakövek, meg a ház-cserepek szövetségre léptek volna ellenem. Úgy tetszett, mintha ezek mind arra egyesültek volna, hogy kiűzzenek a világból. Megiszonyodtam tőlök s lehetetlenné lett közöttök maradnom, mert vétkeztem a Megváltó ellen. Oh, mily boldog volt most minden teremtmény — rajtam kívül! Hiszen bízton voltak, helyökön maradhattak, míg nekem menni és veszni kellett.» Az Őrültek háza alig képes az erős képzelgésnek vagy a kínzó gyötrődésnek hasonló példáját felmutatni.

Így utazott Bunyan a sötétségtől borított, ördögöktől lakott, istenkáromlás és jajveszékeléstől felvert Halál Árnyékának völgyén végig, süppedékek, tőr és kelepce között, a pokol torka mellett: az Eljegyzés fényben úszó, gyümölcsessel ékes országába, hol zarándoklásának utolsó szakát töltötte. Az egyetlen nyom, melyet kegyetlen szenvedései, megpróbáltatásai hátra hagytak, a szivből fakadó részvét volt azok iránt, kik még folyton abban az állapotban voltak, melyben ő volt egykoron. Alig öltött valaha vallás oly megnyugtató engesztelő alakot, mint ez allegóriában. Az érzés, mely az egész könyvet áthatja, a gyenge, félénk és zaklatott lelkek iránti gyöngédség érzete. Félénknek, Gyenge-

lekűnek, Elcsüggedésnek s leányának, Nagyon-félénknek jelleme; a szegény Kishítű esete, kitől a három rabló költőpénzét elrabolja; Keresztyén réműletének leírása Óriás Kétségbeesés börtönében s a folyón való átkelésekor, mind szemmel láthatón igazolják, mily erősen rokonszenvezett Bunyan, miután lelke derült és elégedett lett, vallásos mélabútól sújtott emberekkel.

Southey, ki a calvinistákat nem kedveli, beismeri, hogy ha a calvinismus soha nem öltött volna sötétebb mezt, mint Bunyan műveiben, sohasem is fért volna hozzá gáncs. Úgy is van; Bunyannak tőlünk ismert művei szikrával sem calvinistábbak az angol egyház hitczikkeinél és homiliáinál. A praedestinatio felőli mérsékelt nézete sok búzgó embert bántott is. Olvastunk egy sületlen allegoriát, hősnőjét Hephzibahnak hívják; írója bizonyos supralapsarianus prédikátor, ez szintén nincs megelégedve a *Zarándok Utazásának* szelid theológiájával. Ebben az oktondi könyvben, ha jól emlékszünk a *Magyarázó Felvilágosítónak* és a *Szép Ház az Erő Kastélyának* van nevezve. Southey fölemlíti, hogy a katolikusoknak is van *Zarándok Utazásuk*, Pápa Óriás nélkül s abban a *Magyarázó: Igazgató*, a *Szép Ház* pedig a *Kegyelem Csarnoka*. Mindenesetre figyelemreméltó bizonyítéka Bunyan hatalmas lángeszének, hogy nézeteivel ellentétes két vallásfelekezet is igénybe vette segítségét.

Véleményünk szerint a *Zarándok Utazásában* néhány jellemet és jelenetet akkor lehet általában megérteni és élvezni, ha a Bunyan korabeli történelmet is ismerjük. Ott van például Bátorszívnek, a kísérőnek jelleme. Harcza természetesen allegorikus; de az allegoria nincs szigorúan megtartva. Környezetének az igazságos beszámításról tart előadást, s mindjárt rá küzdelemre kél Düh-Óriással, kinek föltett szándéka az oroszánok segítségére lenni. Gájus házanépe és vendégsége előtt Ézsaiás ötvenharmadik fejezetét fejtegeti, s rá kinn terem, hogy az emberevő Jógyilkosra üssön barlangjában. — Ezek nem igen férnek össze; de szerintünk, összeférhetlenségök ellenére is emelik a mese érdekét. Nem kételkedünk egy cseppet sem, hogy Bunyan szeme előtt valami nasebyi, és worcesteri izmos, vén Bátorszív lebegett, ki mielőtt gyakorlathoz fogott, imádkozott embereivel; csapatjában minden drago-nyos lelkiállapotát ismerte; s ki a csatamezőn, szájában Isten dicséretével, kezében két élő karddal rohant az ütközetbe Rupert és Lunsford szitkozódó, részeg brávoí ellen.

Minden kor szül Érdekhajhász-féle embereket, de a XVII. század közepe különösen gazdag volt ilyenekben. Southey azt hiszi, hogy a satira célzás akart lenni néhány kiváló egyéniségre; s ez épen nem látszik lehetetlennek. Bunyannak mindenesetre többet kellett ismernie azok közül

a képmutatók közül, kik a vallást csak akkor követték, ha ezüst papucsban sétált, ha a nap sütött, s ha a nép tapsolta. Valóban, e kornak nyilvános szereplésű férfiai között nagyon könnyen találhatott Érdekhajhászékhoz hasonló embereket. — A peerek között csak úgy feltalálhatta méltóságos Köpönyegforgató, méltóságos Szélkelep, és méltóságos Mézesmázos uraságékat, mint a képviselőházban Sima urat, Valami urat és Kétkulacos urat, s «tisztelendő Kétnyelvű plébános ur» sem hiányzik közülök. Bedford városában valószínűleg nem egy volt olyan politikus, a ki, miután a szentek uralma alatt az Úr keresésével vagyont szerzett, arra is módot talált, hogy a mit a szajhák uralma alatt a szentek üldözésével gyűjtögetett, szintén megtartsa; valamint pap sem egy, a ki, mialatt az egyházi fegyelemben és tanokban beállott változásokat hangoztatta, semmihez sem maradt állandó, csupán javadalmához.

A *Zarándok Utazásában* egyik legnevezetesebb hely az, hol az Igazhitű elleni per van leírva. Semmi kétség, hogy Bunyannak ezzel a II. Károly alatti állampereket volt szándéka gúnyolni. A tanuknak az üldöztetésig engedett szabadság, a szemérem nélküli bírói részrehajlás s embertelen dölyf; az esküdtszék hebe-hurgyasága s vak gyűlölete, a restauratiótól a forradalomig divatban volt utálatos szembekötősdikre emlékeztetnek, melyek csak előzetes alakjai voltak az

akasztásnak, nyúzásnak és négyelésnek. Lord Jógyülölő olyan kifogástalanul játszsza ügyési tisztét a foglyokkal szemben, hogy maga Scroggs sem játszhatta volna különben.

— *Biró*: Te sehonnai eretnek és áruló, hallottad-e mit vallottak rád ezek a tisztos emberek?

— *Igazhitű*: Szólhatok-e pár szót védelmemre?

— *Biró*: Ficzkó, Ficzkó! Nem vagy ugyan érdemes az életre, s az kellene, hogy leüssék a fejedet iziben, de hogy irántad való sziveségünket mindenki láthassa, hadd halljuk, sem mire való sehonnai, mit akarsz?

Ki az állampereket ismeri, hasonló eseteket bőven találhat. Irt légyen Bunyan, a mit akart, annyi áll, hogy az e korbéli jogászok alávaló és lelketlen bűne felért azzal, sőt túl is szárnyalta. Ha Igazhitűnek e személyesített bűnöktől alkotott esküdtszék előtti képzeleti bűnpörét, a Lisle Alice elleni valóságos bűnpörrel összehasonlítjuk, az a törvényszék még igazságos és könyörületes emehhez képest, hol Jeffries személyében együtt ült valamennyi bűn.

Bunyan irálya az olvasóra kivétel nélkül elragadó; mint tanulmány, mindenkire nézve megbecsülhetetlen, ki az angol nyelvnek teljes birtokába akar jutni. Szókészlete a közönséges ember szókészlete. Néhány hittudományi műszó kivételével egyetlenegy kifejezése sincs, melyen a legfaragatlanabb paraszt is el ne igazodnék.

Több lapját megfigyeltük, mely egy árva szót sem mutat fel kettőnél több tagút. Még sincsen író, ki szabatosabban fejezné ki, a mit gondol, mint ő. Ez a keresetlen beszéd mód, az az egyszerű munkás beszéd módja neki tökéletesen elég volt magasztosra, pathosra, heves intelmekre, finom vizsgálódásra; a költőnek, a szónoknak, a lelki pásztornak, miudennemű céljaira. Nincs könyv irodalmunkban, melyre oly készséggel rátennénk a régi szeplőtelen angol nyelv hírét; nincs könyv, mely oly igazán mutatná, mily gazdag a maga tulajdonképeni kincsében ez a nyelv, s mily keveset nyert mindazzal, mit kölcsönvett.

Cowper emlité negyven-ötven évvel ez előtt, hogy Bunyan Jánost nem merte megnevezni versében, mert félt, hátha orrukat fintorgatják tőle az emberek. Művelt elődeink, úgy látszik, hasonlíthatatlanúl nagyobb szabású műalkotásnak tartották Lord Roscommon értekezését a versfordításról és herczeg Buckinghamét a költészetéről, mint a predikáló üstfoltozó allegóriáját. Mi jobb időket élünk, s nem félünk kimondani, hogy bár Angliában sok ügyes ember volt a XVII. század utolsó felében, de a mi a képzelő tehetséget illeti, kitűnő rangot csak két elme foglalt el. Egyik, mely az *Elveszett Paradicsomot*, másik mely a *Zarándok Útasását* alkotá.
